

KULTURA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Eduvítia Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR
Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR
Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajžíková, Valéria Be-táková, Gejza Horák, Ján Ho-recký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Kon-stantín Palkovič, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA
Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA, ROČNIK 6 — 1972 — ČÍSLO 2

OBSAH

J. Horecký, Jazyk a spoločnost	33
S. Suhadolník, Jazyková kultúra u Slovincov	36
Čítame slovník slovenského jazyka	39
J. Mistrík, O trojčlennosti slovesného útvaru	43
J. Doruľa, Temnica, väzenie, árešť a ďalšie príbuzné slová	46
M. Majtán, Chotárne názvy súvisiace so slovami <i>debra</i> a <i>špán</i>	50
V. Uhlář, Využitie miestnych a chotárnych názvov pre Historický slovník slovenského jazyka	54
Rozličnosti	
Propán-bután. J. Jacko	57
Z histórie slova <i>požiarnik</i> . E. Krasnovská	57
Správy a posudky	
Záslužná edícia. K. Habovštíaková	59
Nad jazykovou stránkou časopisu <i>Pionier</i> . V. Betáková	60
Spytovali ste sa	
Odclonit pamätnú tabuľu? I. Masár	63
Pätká, nie botka. I. Masár	64

Jazyk a spoločnosť

JÁN HORECKÝ

Na začiatku úvahy o vzťahu jazyka a spoločnosti treba zopakovať dávno známu a všeobecne uznávanú myšlienku, že jazyk je spoločenský jav v tom najväčšom zmysle. Táto myšlienka sa vyjadruje aj v podobe hesla: Bez spoločnosti nict jazyka, bez jazyka nict spoločnosti.

Kedže vo vzťahu spoločnosti a jazyka — chceme ukázať, že to je vzťah dialektický — prvotnú úlohu hrá nesporne spoločnosť, treba predovšetkým skúmať, čo žiada spoločnosť od jazyka, akým má byť jazyk, aby dobre plnil svoju spoločenskú úlohu.

Prvá požiadavka vyplýva zo známej definície jazyka ako nástroja myslenia a dorozumievania. V každej spoločnosti dobre funguje taký jazyk, ktorý umožňuje dorozumievanie potrebné pre spoločenský a hospodársky život spoločnosti, pre jej všeobecný rozvoj. Podľa stupňa rozvoja spoločnosti môže byť takýmto dobrým nástrojom i nárečie, i niektorý cudzí jazyk, no najčastejšie to býva, a to i na vysokom stupni rozvoja danej spoločnosti, národný jazyk v svojej spisovnej podobe.

S nárečím sa zrejme vystačí v zemepisne obmedzenej spoločnosti, uzavretej istými prírodnými podmienkami, a to predovšetkým na takom stupni rozvoja, na ktorom nict rozvinutých stykov medzi susednými oblasťami. Pri častejšom styku príslušníkov rozličných nárečí sa začína utvárať spoločný jazyk, najčastejšie na základe jedného z nárečí. Cudzí jazyk sa stáva dorozumievacím prostriedkom obyčajne v menej rozvinutých oblastiach a pritom etnicky a nárečovo veľmi diferencovaných. Býva to veľmi často jazyk kolonizátorov. Ako príklad možno uviesť používanie angličtiny alebo francúzštiny na mnohých územiah v Afrike. Treba však hned upozorniť na úsilie afrických štátov vypracovať vlastné spisovné jazyky.

V každom prípade — či už ide o používanie nárečia v úzkej oblasti, o jeho rozširovanie na širšie územie, o používanie národného jazyka alebo cudzieho jazyka ako nástroja dorozumievania — musí sa každý, kto chce daný jazyk používať, prispôsobiť jeho zákonostiam a pravidlám. Vyplýva to už z charakteru jazyka ako nástroja: každý nástroj možno úspešne používať iba na ten cieľ, na ktorý je určený, a takými spôsobmi, aké sú preň primerané. Pri jazyku tu však ešte pristupuje ďalšia vlastnosť, a to je jeho nadindividuálny ráz. Jazyk je vlastne jedna zo spoločenských inštitúcií, ktorá donucuje používateľov prispôsobiť sa jej zákonostiam.

Pravda, táto donucovacia sila jazyka nie je v každej spoločnosti rovnaká. Vo všeobecnosti však možno povedať, že jednotlivec má pri používaní jazyka iba veľmi malé možnosti voľby v oblasti zvukovej stavby a gramatickej stavby. Aj v slovnej zásobe sú možnosti obmedzené: vberať možno obyčajne len z toho, čo už v slovnej zásobe jestvuje. Osobný jazyk, tzv. idiolekt, teda nie je vlastne jazyk, ale iba istý výber prostriedkov všeobecne používaného jazyka.

Jazyk je pre svoj nadindividuálny ráz a svoju donucujúcu silu veľmi dôležitým zjednocujúcim, integrujúcim prvkom v živote a rozvoji každej spoločnosti.

V malej spoločnosti, hovoriacej napr. vyhraneným nárečím, prejavuje sa táto zjednocujúca funkcia veľmi výrazne tým, že spoločnosť výslovne upozorňuje na všetky odchýlky, na cudzie, menej známe prvky vo vyjadrovani svojich príslušníkov, často sa im aj vysmieva. V rozvinutejšej spoločnosti, ktorú v našich pomeroch predstavuje národ, nie sú všetky odchýlky predmetom takého výrazného záujmu a odmietania. Národ spája príslušníkov viacerých nárečí, preto do spisovného jazyka ľahšie prenikajú prvky z iných nárečí, ba aj z iných národných jazykov. Zjednocujúca funkcia národného jazyka sa výrazne podčiarkuje úsilím normovať vyjadrovacie prostriedky, vyhlasovať ich za správne, za zodpovedajúce štruktúre jazyka, kodifikovať ich, ale aj úsilím o štýlistické hodnotenie a prehodnocovanie vyjadrovacích prostriedkov.

Na dnešnej úrovni spoločenského vývinu je najmä v Európe dôležitým spoločenským a kultúrnym útvaram národ. Má výrazné zemepisné, kultúrne i jazykové črty, ale nie je útvaram izolovaným od iných národov. Je veľmi dobre známe, že napr. v strednej Európe sa oddávna prejavujú spoločné črty u mnohých národov i v ich jazykoch. Možno tu hovoriť o integračných tendenciach, ktoré sa v jazyku prejavujú tak ľahko, že môžeme nájsť spoločné črty v tvorení nových pomenovaní (vyplývajúce, prirodzené, z faktu, že ide o pomenovanie tých istých vecí, pojmov, inštitúcií, napr. v politickej organizácii, v organizácii škôl a pod.). Je prirodzené, že takéto integračné tendencie sa prejavujú dnes aj v rámci tábora socializmu. Ruka v ruke s ekonomickej

integráciou ide tvorenie pomenovaní pre nové inštitúcie, pre nové pracovné postupy i pre nové vzťahy.

Treba však pripomenúť, že tieto integračné tendencie nejdú a nemajú ísť na úkor národných jazykov. Nejde o nivelizáciu národných jazykov v prospech európskeho či nejakého iného jazyka. Najlepšie to vidieť zo skutočnosti, že sme hovorili iba o oblasti pomenovaní. Príkladov na integráciu v gramatickej stavbe bude rozhodne oveľa menej.

Ďalej treba pripomenúť, že spomínané integračné prvky sa organicky začleňujú do jednotlivých národných spisovných jazykov. Vyplýva to zo známej skutočnosti, že spisovný jazyk berie do svojej lexikálnej i gramatickej stavby len také prvky, ktoré potrebuje a ktoré vyhovujú jeho štruktúre. A nové pomenovania sú nesporne potrebné, aby jazyk mohol fungovať ako nástroj dorozumievania, a pritom sú utvorené tak, že nie sú v rozpore s možnosťami tvorenia pomenovaní.

Okrém integračnej funkcie majú však nové prvky často aj funkciu diferenciačnú: využívajú sa popri starších prvkoch napr. na odlišenie odborného vyjadrovania od neodborného, od hovorového. Teda slúžia na štýlistickú diferenciáciu.

Z dialektického vzťahu spoločnosti a jazyka vyplýva ďalej otázka, čo žiada jazyk od spoločnosti.

Na prvom mieste je to požiadavka, aby všetky vrstvy danej spoločnosti uznávali nadindividuálny ráz spisovného jazyka, aby doň zbytočne, bez odôvodnenia nevnášali svoje osobné, individuálne prvky a ne-narúšali tak spoločenský charakter jazyka. Z toho ďalej vyplýva požiadavka, aby spoločnosť utvárala priaznivé podmienky pre rozvoj národného jazyka, aby mu dala primerané postavenie medzi zložkami kultúrneho života. Netreba osobitne zdôrazňovať, že to tejto oblasti patrí aj požiadavka umožniť vedecký výskum národného jazyka.

Na druhom mieste treba uviesť požiadavku, aby členovia danej spoločnosti rešpektovali zvukovú, gramatickú i lexikálnu stavbu spisovného jazyka, aby si ju už od školských lavíc podrobne osvojovali, aby poznávali vždy hlbšie a hlbšie normy národného jazyka. Inými slovami: jazyk vyžaduje od spoločnosti kultivovanie výrazových prostriedkov.

Ak teda hovoríme o potrebe kultúry jazyka, zdôrazňujeme predovšetkým spoločenskú povahu jazyka, ale vidíme vždy vzájomnú späťosť spoločnosti a jazyka, vzájomné ovplyvňovanie spoločnosti a jazyka.

Ks

Jazyková kultúra u Slovincov

STANE SUHADOLNIK

Otzážka jazykovej kultúry je u Slovincov stále živá. Prichádzajú sice odbobia, keď záujem o jazykovú kultúru poklesne, zato však v obdobiah národného ohrozenia sa prebije na povrch kultúrneho diania s dvojnásobnou silou. Okrem toho sú názory na jazykovú kultúru veľmi rozdielne aj v tých istých pomeroch alebo odbobiach a to zapríčinuje, že medzi odborníkmi dochádza k nezhodám a k nejednotnosti v usmerňovaní používateľov spisovného jazyka. Preto sú výsledky jazykovej kultúry napriek stáemu záujmu verejnosti o ňu vcelku neuspokojivé.

Otzážka jazykovej kultúry u Slovincov sa prejavuje v dvoch podobách. Väčšina ju chápe úzko, obmedzuje ju iba na otázky výslovnosti, pravopisu a slovnej zásoby a ešte v tom ju zužuje, najmä v zásadných polemikách, ktoré sa vlečú cez ostatných päťdesiat rokov, napr. na odmietanie otvorenosti v type *socializem*, na pravopis *bralec*: *bravec*, na výslovnosť velárneho l v type *bralca*: *brauca*,¹ na osudy polosamohlásky v type *mägla*, na preberanie, príp. odmietanie prevzatých slov zo slovanských jazykov, najmä zo srbochorvátčiny, a napokon na vzťah k cudzím slovám a starým prevzatiám z nemčiny. Širší pohľad na jazykovú kultúru s dôrazom na štýlové rozvrstvenie spisovného jazyka sa začal pomaly a s tažkosťami ujímať iba v ostatnom desaťročí.

Prvé príručky jazykovej kultúry sa zjavili po prvej svetovej vojne (I. Koštial, J. Tomiňšek, A. Sovre), keď sa slovinský jazyk prvý raz stal všeobecným úradným jazykom. No tieto príručky neboli uznané vedeckými ustanovizňami, napr. univerzitou. Príznačné pre dobu bolo, že sa na univerzite spisovný jazyk vôbec neprednášal a i všetky pravidlá pravopisu (1920, 1935, 1937) vznikli v pracovniach streedoškolských profesorov. Etymologicko-historická popredných jazykovedcov vyvolali najskorej ostrý odpor u zástancov živého jazyka, predovšetkým u jazykovedca A. Glonara (*Slovar slovenskega jezika*, 1935) a básnika B. Voduška (v zborníku *Krog*, 1933). Najviacej sa v pohľade na kultúru jazyka odlišil hlavný skúmateľ spisovného jazyka A. Brezník. Ten podrobne rozoberal prevzatia zo slovanských jazykov a určil, ktoré z nich sú zastarané a ktoré živé, pričom sám tie druhé bežne používal. Milovníci „čistého“ jazyka spravili z Brezníkových rozpráv katechizmus a vzali všetky ním schválené prevzatia pod ochranu. Tak sa boj s germanizmami z prvých desaťročí

¹ V spisovnej slovinčine sa dnes vyslovuje ako naše bilabiálne u (poznámka prekladateľa).

20. storočia premenil na principiálny boj proti cudzím slovám a takto zacielené myšlenie, podopreté občas aj odôvodnenou starosťou o osud národa, stalo sa hlavným hýbadlom jazykovej kultúry.

Po druhej svetovej vojne sa položenie spisovného jazyka podstatne zmenilo: na jednej strane vznikol Ústav slovinského jazyka Slovenskej akadémie vied a umení (Inštitut za slovenskí jazyk SAZU), ktorý viedol F. R a m o v š, a Ústav kultúry slovinského jazyka (Zavod za kulturo slovenskega jezika), na čele ktorého stál básnik O. Ž u p a n ĉ i ċ (obidva s rozsiahlym a ambicioznym pracovným programom), spisovný jazyk dostal najskorej lektorát, potom aj svoju katedru (stolicu) na filozofickej fakulte (A. B a j e c), a tým ešte jednu možnosť na svoje pestovanie. Na druhej strane sa zasa spisovný jazyk začal chytre meniť a to nielen preto, že sa zmenil jeho bezprostredný nositeľ (roľník: robotník), ale aj pre veľké hospodárske a technické zmeny v štáte. Zrodilo sa presvedčenie, že so vznikom samostatnej republiky je trvale riešená aj otázka slovinského jazyka, a teda osobitná starostlivosť oň je nepotrebná (nadbytočná). Dôsledky takej mienky sa ukázali v tom, že starostlivosti o jazykovú kultúru alebo nebolo, alebo nebola výsledkom výskumov spisovného jazyka, lež iba opakováním prežitých normatívnych návodov, či už v školách, alebo v rubrikách milovníkov jazyka po časopisoch. Zato úroveň ovládania spisovného jazyka citeľne upadla. Ani úprava pravopisu (*Slovenski pravopis*) z roku 1950 tento stav v podstate nemohla zmeniť, lebo spočívala na tých istých starých základoch. Iba v tretom desaťročí po vojne nastal zlom. Najskorej vznikol boj o slovinský pravopis. Hodnotením písania *bralec*: *bravec* sa začal konečný zápas medzi mladogramatikmi a štrukturalistami, a ten sa potom rozrástol do širšej a zásadnejšej diskusie o spisovnom jazyku. Druhý stupeň v tomto vývine znamená rok 1965, keď po rezolúcii Socialistického zväzu pracujúcich Slovinska (Socialistične zveze delovne- ga ľudstva Slovenije) o používaní slovinčiny vo verejnosti a po výzve Združenie slavistov (Slavistične društvo) i Zväzu slovinských spisovateľov (Društvo slovenských književníkov) za úplnú slovinizáciu televízneho vysielania sa končila jazyková pasivita povojnových rokov. Pritom sa zosilnili a prehlbili rozdiely v názoroch na kultúru jazyka: formovali sa dve diametrálne rozdielne skupiny (puristická a jazykovo funkčná), neskoršie ešte dve v trochu modifikovaných podobách (smer nového slovníka a novopuristiky smer). Nová situácia najviac podporila zástancov purizmu, lebo politickú požiadavku úplnej rovnoprávnosti slovinského jazyka v celom verejnom živote aj v armáde — čo je sice výsledok všeobecného rozvoja juhoslovanskej družby — preniesli v zosilnenej podobe do oblasti jazykovej kultúry a vyhlásili jazyk za ohrozenú hodnotu, ktorú treba chrániť od všetkého cudzieho. V tom istom čase sa pod vplyvom učenia Pražskej školy (B. U r b a n ĉ i ċ) trvale

upevnilo postavenie skupiny mladších jazykovedcov, ktorí vyhlasovali za hlavné, ak nie za jediné kritérium spisovného jazyka jeho funkčnosť. Táto skupina veľmi polemizovala o norme a kultúre jazyka, nedoviedla však svoje teoretické vyhlásenia k väznejším praktickým výsledkom. Verejnosť ostala chladná k tejto akcii jednak zato, že ju nerozumela, jednak zato, že cítila v nej negovanie osobitných slovinských pomerov. Z tejto orientácie bez daktorých krajností sa vyvinul smer, ktorý sa realizoval v novom slovníku. Po vyjdení prvého zväzku Slovníka slovinského spisovného jazyka (Slovar slovenskega knjižnega jezika) roku 1970 sa jasne ukázalo, ako si tieto tri jazykovedné skupiny názorovo odporujú a aký nepripravený dostał slovinský človek do ruky súčasnú jazykovú informatívno-normatívnu príručku, ktorou by sa mohla podstatne zmeniť a posilniť jazyková kultúra. V ostatnom čase sa tvorí ešte jedna skupina, ktorá sa sice zrieka purizmu, v podstate však podporuje puristické úsilie. Najviacej to cítiť v zásahoch jednotlivých redaktorov, napr. v ústrednom denníku *Delo*, ktorý prenasleduje (sčasti celkom úspešne) jednotlivé už dávnejšie ustálené výrazy, najmä cudzie (*bolnica, otvoritev, proučiti*), pritom si nevšima súčasný vývin jazyka, ktorý v mnohom, v syntaxi celkom, podlieha vplyvom susedných jazykov, predovšetkým srbochorvátsky a topí sa v množstve neustálených nových pomenovaní. Verejnosť je z takého stavu zmätená a v úsilí o pekný a správny jazyk sa namáha zapamätať si tých päťsto zákazov Pravidiel pravopisu (*Slovenski pravopis*), alebo upadá do apatie a stastrostlivost o jazyk preneháva „povolaným“.

Napriek týmto rozdielom v stanoviskách badať vo všeobecnosti pokrok: hovorený jazyk prenikol do popredia a výrazne vplýval i na písaný jazyk. Lublana sa stala meradlom normatívnosti spisovného jazyka, spisovný jazyk sa hlbšie analyzuje najmä zo štýlistickej stránky (B. Pogorelová) a z pravopisnej a výslovnostnej stránky (J. Toporišič), úroveň používania spisovného jazyka sa znova zvýšila, stastrostlivosť o jazyk sa rozšírila na všetky oblasti, aj na terminológiu. Otázky spisovného jazyka sa pretriasajú a osvetľujú v rozhlase, v televízii, kde sa uplatňuje najmä mladšia generácia (T. Korošec, F. Novak), čiastočne v časopise *Jezik in slovstvo*. Príležitostné jazykovedné články jednotliво prinášajú aj iné časopisy. Väčšina z nich má puristický nádych (J. Gradišnik). Vzácnia jednota sa dosiahla v pohľade na pravopis a na výslovnosť, kym v štýlovej oblasti sa spisovný jazyk diferencoval — a tento fakt sa dnes všeobecne uznáva. Badat, že do spisovného jazyka nekontrolované vnikajú hovorovo-slangové prvky a napovedajú možno celkom nové preskupenie vo vrstvách spisovného jazyka. Hodnotenie na osi správne — nesprávne ustúpilo štýlistickému hodnoteniu výrazových prostriedkov. Chýbajú ešte jednotlivé syntézy, vedecká normatívna gramatika, nové pravopisné pravidlá, chý-

ba osobitný časopisecký orgán pre kultúru jazyka, chýbajú jednotnejsie postupy jazykovedcov vo verejnosti.

Zdá sa, akoby prevládal stredný smer v pohľade na kultúru jazyka, ktorý sice ráta s nevyhnutnosťou jazykového vývinu a usiluje sa o zblíženie (písaného) spisovného jazyka s hovoreným jazykom, odmieta však funkčnosť ako jediné kritérium, a ktorý zároveň zdôrazňuje potrebu osobitnej starostlivosti o jazyk, o jazyk národa, ktorý pre málopočetnosť môže len málo, alebo nemôže vôbec vplyvať na iné, sám však je vystavený trvalému tlaku zvonku, a preto sa jeho príslušník musí vedome zaoberať s eminentnou formou národného bytia, so spisovným jazykom.

Starostlivosť o jazykovú kultúru v Slovinsku zatiaľ neprináša najlepšie výsledky, najmä nie úmerné námahe, a práve okolnosť, že sa stanoviská k tejto otázke ustanovične podrobujú diskusii, znova potvrzuje občas nepotrebné ironizovanú myšlienku, čo Slovinec — to rodený jazykovedec.*

Zo slovinského originálu preložil Ján Oravec.

ANNA KALINOVSKÁ

Čítame Slovník slovenského jazyka

Pripomienky k jednotlivým heslám v SSJ, ktoré uverejňujeme na pokračovanie, sú výsledkom kolektívnej spolupráce týchto pracovníkov Jazykovedného ústavu L. Štúra: J. Doruľu, L. Dvonča, F. Kočiša, Š. Michalusa, J. Oravca, V. Slivkovej, E. Smieškovej, M. Salin-govej a M. Urbančok a.¹

kmitať (sa) — SSJ uvádzá ako neutrálne spisovné slovo s významami „slabo svietiť mihotavým, blikavým svetlom, mihotáť sa; prebleskovať“ a „veľmi rýchlo sa pohybovať sem a tam“. Okrem toho sa uvádzá aj nezvratná podoba *kmitať*, ktorá je termínom vo fyzike, s významom „vykonávať periodický pohyb, oscilovať“. Sloveso *kmitať (sa)* sme do spisovnej slovenčiny prevzali z češtiny. Mimo diskusie je jeho fungovanie v terminológii fyziky. Tam je to plnohodnotný termín. Mimo tejto oblasti však sloveso *kmitať (sa)* — ako sme to zistili zbežným

* Redakcia nášho časopisu nadviazala pracovné kontakty s pracovníkmi inoslovenských jazykovedných pracovísk. Výsledkom týchto kontaktov sú informatívne články o stave a problémoch jazykovej kultúry v príslušných slovenských jazykoch. Postupne ich budeme uverejňovať v takom poradí, ako ich dostaneme do redakcie. (Poznámka redakcie.)

¹ Podrobnejšie pozri v 1. a 2. čísle prvého ročníka (1967) nášho časopisu.

prieskumom — nie je nepríznakové. V dokladoch, ktoré uvádzame, sa namiesto neho ako nepríznakové alebo náležitejšie pocifuje iné sloveso alebo iné slovesá (uvádzame to v zátvorke): *Na slepom okne kmitá (mihá, mihoce, bliká) svetlo kahanca.* (Kukučín) *Spomedzi fúzov kmital sa (prebleskoval) úsmev.* (Šoltésová) *Nôžky sa jej po chodničku len tak kmitali (mihali).* (Jilemnický) Usudzujeme, že sloveso *kmitať* (sa) treba v neterminologických významoch hodnotiť ako nie celkom adaptované prevzatie z češtiny. Pokladáme za primerané uvádzat ho v slovníku ako knižné slovo s označením pôvodu (ten sa v SSJ nezaznačuje).

Rovnako hodnotíme v príslušných významoch aj ostatné slová od základu *kmit-: kmit, kmitavý, kmitnút (sa).*

Poznámka. Dokladov na slová so základom *kmit-* máme v našej kartotéke veľa — je ich dovedna vyše 130. Ak by sme brali mechanicky do úvahy iba počet dokladov, ukazovalo by to zdánlivu na to, že sú v spisovnej slovenčine úplne adaptované, a to aj v neterminologickej oblasti. Pozoruhodné však je, že frekvencia spomínaných slov v neterminologickom použití smerom do prítomnosti prudko klesá a zreteľne prevažuje výskyt v terminologickej oblasti. Zo staršieho obdobia máme v našom materiáli iba doklady na neterminologicke použitie (pravda, treba pripomenúť, že terminológia je z tohto obdobia zachytená v našich excerptoch veľmi skromne): *kmit* 19, *kmitať (sa)* 27, *kmitavý* 4, *kmitnút sa* 19. V novšom materiáli (zhruba od roku 1940) majú prevahu doklady z oblasti fyziky: *kmit* 32, *kmitať* 8, *kmitavý* 8, *kmitnút* 1. V neterminologickom použití máme doklady: *kmit* 4, *kmitať* 1, *kmitavý* 2, *kmitnút (sa)* 9.

koberec — SSJ druhý význam „spôsob bombardovania lietadlami, pri ktorom sa na súvislú plochu zhodí veľké množstvo bomby“ uvádzajúce ako nespisovný, slangový. Slovo *koberec* je však v uvedenom význame vojenský termín.² Ide teda o spisovné slovo.

kobka — SSJ uvádzajúce knižné slovo s významom „temná klenutá miestnosť hlboko pod zemou, väzenská cela“. Toto hodnotenie možno uznať za primerané. Ale slovo *kobka* je natoľko čerstvým prevzatím z češtiny, že to v slovníku treba zaznačiť. Všetky doklady v našom materiáli sú nové — z obdobia po roku 1940. Táto hranica je iste značne relativná, ale ani tak nemožno poklaňať za náhodu, že v staršom, štúrovskom a matičnom, a v historickom materiáli niet ani jediného dokladu.

Poznámka. Zbežným prieskumom sme zistili, že slovo *kobka* je pre svoju novosť a knižnosť vcelku málo známe a predstavy o jeho významovej náplni sú veľmi nejednotné (odpovede boli „väzenská cela“, „samotka“, „pod-

² Pozri Česko-slovenský vojenský slovník, Praha 1962.

zemná miestnosť", „hrobká“ a pod.). Podľa dokladov (máme ich pätnásť) by najvyhovujúcejší výklad bol takýto: „(malá) tmavá miestnosť; (väzenská) cela“.

kobylina — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo vo významoch „stoh neomláteného obilia“ a „tesárska podpera, koza“. Na prvý význam v našom materiáli nie dokladu, ale zistili sme, že sa v niektorých nárečiach (aj v podobe *kobelina*; obe uvádza vo svojom Slovníku aj Kálal) vyskytuje. Tu je teda hodnotenie v SSJ primerané (pravda, vzhľadom na to, že sa tento význam nenašiel v spisovnom kontexte, sa v slovníku zaznačovať nemal). Druhý význam by sme však za nárečový nepokladali. Dokladov sice veľa nemáme (Kukučín, Tatarka, Rázus), ale i tak by sme ho pokladali za spisovný, zriedkavý. Slovo *kobylina* je utvorené ústrojne a z významovej stránky motivované podobne ako v tomto význame bežnejšie slovo *koza* (teda podobou).

Poznámka. Slovo *kobylina* sa bez akejkoľvek obmedzujúcej poznámky uvádza vo všetkých doterajších vydaniach Pravidiel slovenského pravopisu.

kočírovať — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „poháňať záprah koča alebo voza“. Myslíme, že toto slovo treba posudzovať inak, lebo rozloženie autorov na úzku, nárečovú platnosť neukazuje (autori sú Palárik, Tajovský, Jesenský, Jesenská, Hečko). Primeranejšie je hodnotiť ho ako hovorové a zastarané.

koch² — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové zastarané slovo s významom „komín“. Podľa tohto hodnotenia by pomer medzi slovami *koch* a *komín* bol taký istý ako napr. medzi slovami *firhang* a *záclona*. Po podrobnejšom rozboare sa však ukázalo, že to tak nie je a že slovo *koch* treba hodnotiť iba ako zastarané, a nie ako nespisovné. Primeranost takéhoto hodnotenia potvrzuje najmä rozbor materiálu zo štúrovského a matičného obdobia. V ňom majú slová *koch* a *komín* ešte približne rovnakú frekvenciu: 8:11 (aj na odvodené slová *kochniar* a *kominár* je počet dokladov rovnaký — po dva). Slovo *koch* sme našli dokonca aj v odbornom štýle: *Dostanúc sa raz do väže, domu alebo kochu, volí si (blesk) ku ďalšiemu postupu najlepších vodičov*. (Kordč, Fysika 1872) V textoch zo súčasného jazyka sa slovo *koch* vyskytuje iba u starších autorov. Z novších ho máme iba u Švantnera, ale tu jeho použitie treba vysvetlovať inak, nie úsilím o archaizovanie. Ide tu najskôr o docielenie farebnosti, štavnatosti alebo zemitosti prejavu.

Poznámka. Slovo *koch* sa v SSJ vykladá, že je to „otvorený komín“. To by značilo, že ide o inú reáliu, ako je komín (napr. o komín kozuba). Doklady však ukazujú, že *koch* a *komín* sa používali ako synonymá.

kojenc, kojif (2. význam), **kojná** — SSJ vo významoch „dojča“, „dojčiť, pridájať, nadájať“, „dojka“ uvádza (podľa poradia) ako zastarané, trochu zastarané a zastarané slová. Toto hodnotenie je neprimerané, lebo uvedené slová sa na dosiahnutie efektu zastaranosti využíta nedajú. Ide o nespisovné slová. Príčinou ich odsunutia medzi nespisovné jazykové prostriedky nebola zastaranosť, ale to, že sa začali hodnotiť ako nenáležité. Slová *kojenc*, *kojif*, *kojná* sú prevzaté z češtiny (to sa v SSJ nezaznačuje) a v slovenčine sú neorganické. V tomto zmysle sa o nich veľa ráz písalo.³ V slovníku ich ako heslové slová bolo treba uviesť obyčajným typom a ich spisovné ekvivalenty položiť.

kokoš, kokošíť sa — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slová s významami „kohút (pren. expr. o vzmetlivom človeku, ktorý sa ľahko púšťa do bitky)“ a „nadúvať sa, pajediť sa ako kohút“. Na obe slová máme okolo desať dokladov a rozloženie autorov podľa pôvodu neukazuje na ich úzku nárečovú platnosť. Autori sú Kukučín, Hviezdoslav, Kalinčiak, Jesenská a Lazarová. A ak ešte uvážime, že slová *kokoš* a *kokošíť sa*, sú expresívne, vychádzia nám záver, že ich treba pokladať za spisovné.

koktať — SSJ uvádza ako neutrálne spisovné slovo. Ide o slovo prevzaté z češtiny (v SSJ sa to nezaznačuje). Naše doklady ukazujú, že sa častejšie začalo vyskytovať až po roku 1940. Do tejto časovej hranice máme iba tri doklady. Myslíme, že slovo *koktať* nemožno v spisovnej slovenčine pokladať za nepríznakové a že pri spracúvaní v slovníku treba upozorniť na to, že je namiesto neho primeranejšie použiť slová *jachtať*, *zajachtať sa*, *zajakávať sa*, *zajakat sa*. Taký istý je pomer aj medzi slovami *koktavý* a *jachtavý*, *zajakavý* a *koktavost* a *jachtavost*, *zajakavost*.⁴

kolenkovat — SSJ uvádza ako nespisovné, krajobré slovo s významom „chodiť po kolenách, kolenačky“. Tak sa hodnotí aj prenesené použitie *kolenkovat* (sa) vo význame „úpenivo, na kolenách prosít, modliťať o niečo“. Rozloženie autorov podľa pôvodu o krajobnosti slovesa *kolenkovat* (sa) nesvedčí. V našom materiáli máme dve doklady od Hviezdoslava, Kukučína, Tajovského, Rázusa, Urbana, Jesenskej, Zelinovej a Tažkého. Myslíme, že sloveso *kolenkovat* (sa) je plnohodnotné spisovné slovo.

kolesár — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významami „kolár“ a „vták dážďovník obyčajný“. Myslíme, že prvý význam slo-

³ Pozri napr. SR VI, 1937/38, 240, SR X, 1942/43, 367, SR XIV, 1948/49, 60—61, SR XXXI, 1966, 131. Rovnaké riešenie naznačuje vo svojom Slowári napr. pri heslach *kojeni* a *dojčiť* už A. Bernolák.

⁴ Pozri SR V, 1936/37, 311.

va *kolesár* nie je primerané hodnotiť ako nárečový. Slovo *kolesár* je utvorené ústrojne a popri staršom a ustálenom *kolár* je iba zriedkavé.

Poznámka. Slovo *kolesár* je z hľadiska súčasného systému vlastne „ústrojnejšie“ ako slovo *kolár*, ktoré je historickým reliktom z čias, keď jeho východiskom zo slovotvorného hľadiska bol nominatív *kolo*. Východiskom pre slovo *kolesár* je dnešný nominatív *koleso*. Toto porovnanie však nemôže byť námietkou proti slovu *kolár*, lebo je to slovo, ktoré je v našej slovnej zásobe oddávna pevne ustálené.

O trojčlennosti slovesného útvaru

Kapitolky zo štylistiky (2.)

JOZEF MISTRÍK

1. Slovesný útvar je ucelený prejav. Kompaktný je obsahovo i formálne. Slovesným útvarom je potvrdenka, pozvánka, článok, štúdia, fejtón, správa, ale i bájka, poviedka, román. Teda každý jazykový prejav, ktorý je ohraničený a uzavretý tak, že ho cítime ako sémanticky i formálne samostatnú výpoved. Niekoľko je podoba takéhoto útvaru schematizovaná, až predpísaná a inokedy zasa môže byť celkom voľná. Vždy to závisí od toho, akú funkciu prejav plní a v akom štýle sa realizuje.

Necháme tentoraz stranou beletristické útvary, ktoré vznikajú na celkom iných princípoch ako útvary čisto dorozumievacích štýlov. V týchto útvaroch je členenie v službách sujetu a vlastne na mieste členenia známeho z čisto dorozumievacích prejavov stojí tu sujetová výstava. Necháme bokom aj administratívne útvary, ktoré v prevažnej mierе majú podobu dosť záväznú. Niektoré útvary administratívnych prejavov sa svojou šablónovitosťou približujú tabuľkám alebo konfekčným tlačivám, ktoré stavbu textu predpisujú a autorovi prejavu nedovoľujú nijaký odklon od predpísanej normy. A nebudeme brať do úvahy ani spravodajské útvary, ktoré majú stavbu kaskádovitú — usporiadanú od obsahove najzávažnejších až po najmenej významnejšiu časť — a pritom nečlenenú. V publicistických spravodajských útvaroch je najväčšia váha na titulku, potom na čele textu atď. Dôležitosť a váha textu sa postupne zmenšuje, a tak pri eventuálnom skracovaní spravodajských publicistickej tvarov sa automaticky a takmer mechanicky postupuje odsekávaním smerom od „chvosta“ textu.

2. Trojčlennú štruktúru majú náučné odborné prejavy, v ktorých sa niečo vysvetluje, v ktorých sa pouča a uvažuje. Sú to také prejavy ako

vedecká dizertácia, štúdia, článok, prednáška, úvaha, kritika, rozbor a podobne. Trojčlennosť takýchto útvarov si vynucuje prax a ich funkcia. Je teda trojčlennosť ich imanentnou vlastnosťou.

Náučné texty sa od všetkých ostatných textov výrazne odlišujú tým, že vo veľkej mieri sledujú aj didaktický zreteľ, čo konkrétnie značí, že sledujú metodický výkladový postup. V samej podstate didaktiky je potreba rámcovať jadro výkladu tak, aby mu predchádzal úvod a aby po jadre zasa nasledovalo prehľadné zhrnutie. A preto slovesné útvary, v ktorých sa niečo vysvetľuje, objasňuje a opisuje, mávajú okrem jadra aj svoj úvod a záver. Sú teda trichotomické, trojčlenné. Členitosť textov, ktorých funkciou je odborne informovať a objasňovať, tkvie v ich podstate, lebo aj výrazné a zreteľné členenie je jedným zo znakov prejavu.

Proporcionalita týchto troch častí súvisí jednak s rozsahom a jednak s odbornou náročnosťou textu. Dĺžka rámcových častí je vcelku priamo úmerná rozsahu útvaru, lebo čím je dlhší text, tým je dlhší spravidla jeho úvod i zakončenie. Rozsah však neharmonizuje s odbornou náročnosťou textu. Populárne texty sú totiž adresované širšiemu okruhu čitateľov, a tak potom úvodné časti, v ktorých sa predmet prejavu zaraďuje do kontextu, musia byť relatívne rozsiahlejšie, ako sú vo vedeckých textoch, ktoré sa často obmedzujú iba na strohé odkazy na literatúru, alebo pri obsiahlejších prácach aj na konfrontácie so známou literatúrou. Tak či tak, úvod v populárno-náučnom teste je organickou súčasťou jadra výkladu, zatial čo vo vedecko-náučnej štúdii obyčajne nesiahia až tak hlboko do vlastného výkladu. Aj so zakončením je to odborne, lebo kým v populárnom článku zakončenie sleduje didaktický princíp zhŕňania a opakovania už vysvetlených vecí, zatial vo vedeckom teste zhŕňanie, opakovanie nie je natoľko nevyhnutné. Vo vedeckom teste je zakončenie rozsiahlejšie len vtedy, keď sa pri výklade uplatnil induktívny postup a keď v dôsledku toho záver je iba vyvrcholením výkladu.

Závažná je faktografická a informačná nasýtenosť jednotlivých kompozičných zložiek útvaru, lebo ona dosť silno ovplyvňuje aj výraznosť hraníc medzi nimi. Najnasýtenejšie, pretože zhustené, sú úvodné časti vedeckých útvarov. Tam sa viac odvoláva na literatúru, než vysvetľuje. Trocha odlišnejšie je to v populárnych textoch, lebo v nich sa pomocou širšieho slovesného aparátu adresáta s otázkou oboznamuje. Do záverečných častí už konkrétnie údaje a fakty neprídu. Vnútorná časť, jadro, má charakter čistého výkladu, konkrétnie údaje sú tu iba opornými bodmi, z ktorých sa vychádza a o ktoré sa autor opiera pri vysvetlovaní. Centrom pozornosti sú vzťahy. Iba v niektorých deskriptívnych textoch leží váha aj na faktoch. Úvodné časti sú teda faktami zaťažené najviacej, záverečné najmenej.

Štýlisticky sa rozdiel medzi rámcovými časťami a vnútornými časťami pocituje aj v tom, že rámcové sú abstraktnejšie, všeobecnejšie. Je to jednak preto, že sa v nich myšlienky zhľadávajú, a jednak preto, že ony predstavujú mostíky na začiatku od všeobecnej reči k reči profesionála a naopak — na konci od profesionála k všeobecnej záverečnej reči. Je to jedna z príčin, pre ktorú autor oveľa fažie, nákladnejšie a prácnnejšie koncipuje rámcové časti. K rámcovým časťiam sa počítia aj názov textu, a ten prirodzenejšie splýva s populárny než s vedeckým textom. V populárnom texte je priamo zviazaný a prirodzene splýva s úvodom i so záverom, no vo vedeckom texte iba informuje, o čom má byť reč v jadre prejavu.

Je potrebné úvod formálne vyčleniť do jediného odseku? Ideálne by bolo, keby sa tak mohlo urobiť. Avšak pri dlhších vedeckých textoch je úvod rozprestretý často v niekoľkých odsekok, lebo je relatívne dlhší. V takom prípade ho treba formálne vyčleniť iným spôsobom, napríklad informačnou vetou, očíslovaním alebo odlišným titulkom. Pri populárnych textoch, kde sú hranice častí textu plynulejšie, môže úvod prirodzene splynúť s ostatným textom. Kvôli prehľadnosti sa ako pomocné môže aj tu použiť číslovanie častí prejavu.

Popri vlastnom útvare sa vyskytujú niekedy aj také texty, ktoré treba vyčleniť ako cudzie. Ide napríklad o predhovor ku knihe, o resumé alebo o redačkčnom poznámku k článku. Ony nie sú súčasťou útvaru, ale miestom, na ktorom konverzuje editor s konzumentom. Preto sa odlišujú aj formálne — obočajne typom písma alebo umiestnením.

3. Čo sa v tomto článku chce povedať praxi? Najprv to, že náučné odborné texty majú potenciálne trichotomickú skladbu. Trichotómia náučných textov súvisí s kultúrou prejavu iba nepriamo; najprv súvisí s jeho didaktickým zacielením. Požiadavke jasnosti a logickosti sa azda vyhovuje tým, keď sa jasne odčlenia okrajové, informačné veci od samého jadra. Autor musí mať na mysli vždy to, že v úvode a v závere má pred sebou širší okruh adresátov ako v jadre. V úvode populárneho útvaru sa tvári ako pútač, v úvode vedeckého útvaru je skúseným znalcem súvislostí problému. V závere populárneho útvaru umožní trocha zjednodušený a výstižný pohľad dozadu, v závere vedeckého útvaru alebo zhnie výklad, alebo uvedie vrchol svojho prejavu. V tom druhom prípade je záver súčasťou výkladu. Jadro však tam i tam musí byť štylizované tak, aby na porozumenie nepotrebovalo rámcové časti.

A aj to sa tu chce povedať praxi, aby autor i adresát prejavu s potenciálnou trichotómiou náučných slovesných útvarov vždy rátali. Vôbec nejde o predpis na zachovanie takejto formy. Lenže istá usporiadanosť v skladbe textu a jasný zámer realizovaný prostredníctvom kompozície slovesného útvaru je v konečnom dôsledku atribút kultúrnosti jazykového prejavu.

Z histórie slovenskej slovnej zásoby

JÁN DORULA

Temnica, väzenie, árešt a ďalšie príbuzné slová

V prvom tohtoročnom čísle nášho časopisu sme hovorili medziiným o slovách *bereciňec* (*bereciňska*) a *šarhovňa*, ktorými sa označovalo miesto, kde zatvárali rozličných previnilcov. Býval tam dozorca väzňov, blízky katov spolupracovník — *berecin*, *šarha*. A. Bernolák vo svojom znamenitom Slowári uvádza ako rovnocenné synonymá slová *Šerhovňa*, *Temnica*, *Arest*, *Wezeňi*. Pri slove *Žalár* odkazuje na heslo *Temnica*, čo tiež ukazuje, že slovo *temnica* pokladá pri tomto význame (väznica) za základné.

Slovo *temnica* (= väznica) je dobre doložené aj z písomnosti 17. a 18. storočia, predovšetkým z územia stredného a západného Slovenska. Pôvod jeho významu je priezračný (tmavá miestnosť). Juraj Ribay vo svojom rukopisnom slovníku z roku 1808 uvádza pri slove *těmnica* ekvivalenty: *unterirdisches Kerker*, *finsternes Gefängniss*, *tenebrosa custodia*, t. j. podzemné, tmavé väzenie. Pravda, slovo *temnica* sa stalo označením väzenia vôbec, a tak máme napríklad v rukopisnom kamaldulskom slovníku (*Syllabus dictionarii latino-slavorum*) z roku 1763 latinské spojenie *caecus carcer* (= tmavá väznica) preložené spojením *tmavá temnica*. V akademickom 6-zväzkovom slovníku súčasnej spisovnej slovenčiny sa kvalifikuje slovo *temnica* skratkou *zastar.* (zastaraný výraz) a vykladá sa neutrálnymi synonymami *žalár*, *väzenie*.

Slovo *temnica* sa vyskytuje v nárečiach na strednom Slovensku a v podobe *cemnica* je známe i v Zemplíne.¹ Vyskytuje sa i v Dobšinského zbierkach slovenských ľudových rozprávok. V staršom období dnešného štúrovského spisovného jazyka (doklady z rokov 1845—1872) sa slovo *temnica* hojne používalo ako štylisticky neutrálne slovo.

Ako vidieť z načrtnutého obrazu, pôvodné staré domáce slovenské slovo *temnica* (porov. prevzaté maď. *tömlöc*) sa dostávalo na okraj slovenskej slovnej zásoby, bolo postupne vytláčané inými synonymami, najmä slovami *väzenie*, *žalár*, *árešt*.

Slovo *väzenie* je v starších písomnostiach zo 16.—18. storočia bohatu doložené z celého územia Slovenska. Význam „väznica“, „žalár“ je pri tomto slove druhotný. Ako slovesné podstatné meno (od slovesa *väzti*) si slovo *väzenie* zachovávalo dejovosť i vo svojej významovej zložke. Znamenalo „(u)väznenie, zatvorenie za nejaké previnenie“, „väzba“

¹ Údaje o výskyti v nárečiach čerpáme z kartotéky nárečového slovníka v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV v Bratislave.

(aj slovo *väzba* je vo význame „[u]väznenie“ v textoch z 18. stor. dobre doložené). Pôvodne sa ním teda neoznačovalo miesto, kde bol niekto väznený — žalár, väznica. Vidieť to aj z kontextov, kde sa hovorí o *väzení* v šarhovni (16. stor.), v *berecinci* (17. stor.), v *žalári* (17. stor.) alebo v *temnici* (v jednej kázni z 18. storočia sa napríklad hovorí, že sv. Peter bol držaný vo väzení v tmavej temnici), ďalej v textoch náboženského obsahu zo spojení do väzenia babylonského zajatý, väzenie egyptské, filištínske. Aj spojenie *turecké väzenie* znamená tiež „turecké väznenie, zajatie, turecké rabstvo“.² Význam „väznenie, väzba“ je pri slove *väzenie* zreteľný aj zo spojení *väzením stráfať* (17. stor.), *väzením trestať* (18. stor.). Ale tento význam možno zreteľne vyrozumieť aj z iných kontextov. Avšak aj v textoch zo 17.—18. storočia možno už badať aj prechod k významu „väznica“. V rukopisnom kamaldulskom slovníku z roku 1763 sa spojenie *carcere multare* v hesle *carcer* voľne prekladá spojením do *temnici dáwati*, a nie spomínaným už doloženým spojením *väzením trestať* (= trestať väzbowu, väznením). Pre autora tohto slovníka je už slovo *väzenie* rovnocenným synonymom slov *temnica*, *árešt*, hoci slovo *wězeni* uvádza aj vo výklade lat. *captivitas* (zajatie). Aj A. Bernolák, ako sme už uviedli, pokladá slovo *Wezeňi* za rovnocenné synonymum slov *Arest*, *Temňica*, *Šerhovňa*, ale len medzi ekvivalentmi slova *Wezeňi* uvádza lat. *captivitas* a nem. *Gefangenschaft*. A aj v slovníku dnešného spisovného jazyka sa ako 2. význam pri slove *väzenie* uvádzá význam „väzba“. 1. význam slova *väzenie* sa v dnešnom spisovnom jazyku zhoduje s významom slova *väznica*¹ — „miesto, budova, v ktorej sú zatvorení väzni“. Tačéto významové členenie má slovo *väzenie* už od začiatkov štúrovskej spisovnej slovenčiny. Novšia je v spisovnej slovenčine len podoba *väznica*. V staršom období slovenského spisovného jazyka sa nevyskytuje. Zriedkavejšie je v tomto význame doložená podoba *väzinec* (Sokol II, 1863, s. 88: *Rozkazujem správcovi väzince, aby Gaetano bez meškania prepustený bol na slobodu, a aby žalárnik jeho vyhnany bol*).

V slovenských nárečiach je slovo *väzenie* (v obidvoch spomínaných významoch) doložené zriedkavejšie (porov. napr. doklad z dediny Rovňany, okr. Lučenec: *Dostáli smo tri dňi kasárno vezeňé*).

Vo *väznici* (*temnici*, *šarhovni*, *berecinci*, *žalári*) zatvorená osoba sa v textoch zo 16.—18. storočia označovala slovami *väzeň*, *rab*.³ Vo význame „uväznený“, „väzeň“ sa v 17. a 18. storočí vyskytuje aj slovo *arestant*, *areštant*.

² Pozri k tomu: DORULA, J.: Z histórie slova *rab* v slovenčine. Slovenská reč, 36, 1971, s. 302—303.

³ Pozri o tom DORULA, J.: Z histórie slova *rab* v slovenčine, s. 299—305. Možno tu poznámať, že ešte v štúrovskom období si slovo *väzeň* zachovávalo v spisovnej slovenčine aj význam „zajatec“: *Počet mŕtvich ňje je istí, dla dak-*

V podobe *Arestant* ho uvádza vo význame „vázeň“, „captivus“ aj A. Bernolák v Slowári (ako synonymum tam uvádza slovo *Wezeň*). Vo význame „vázeň“ vyskytuje sa slovo *áreštant* aj v štúrovskom období spisovnej slovenčiny. V dnešnom slovníku spisovnej slovenčiny sa slovo *áreštant* (= vázeň) kvalifikuje ako hovorový výraz. Vo význame „vázeň“ je toto slovo doložené aj zo slovenských nárečí (v podobe *áreštant*, *hareštant*, *hereštant*, *áreštanec*). Z oblasti Šariša naznamenáva však F. Buffa pri slove *hareštant* význam „dozorca väzňov“.⁴ Treba predpokladať, že tu ide o zachovanie pôvodnejšieho, staršieho významu tohto slova.⁵

Aj pri slove *arest* (*árešt*) je význam „váznica“ druhotný. Pôvodne (doklady od 17. stor.) slovo *arest* (nem. *Arrest* z lat. *arrestum*) bolo u nás svojho druhu právnym termínom a znamenalo „zadržanie, zabránenie, zastavenie, podmienečný zákaz disponovania“. Tač napríklad niekto z príbuzenstva mohol *učinit arrest* na predaj nejakej nehnuteľnosti (pozemku, domu), ak si na ľu uplatňoval nárok na základe príbuzenstva s predávajúcim (mohol ju prednostne aj odkúpiť). Mohol teda zabrániť v predaji — *učinit arrest, arrestovať*.⁶ Ďalej *arestom, arrestovaním* sa bežne (doklady zo 17.—18. stor.) vymáhalo napríklad vrátenie dlžoby od dlžníka. Úradne, t. j. so súhlasom príslušnej vrchnosti a za pomoci jej právnych a výkonných orgánov *arestovaný (stavený, obstavený, hamovaný, obhamovaný, zadržaný, zatrimaný, zajatý)* mohol byť nielen dlžník sám a jeho tovar alebo iný majetok, ale aj jeho spoluobyvateľ (krajan, poddaný toho istého pána, spolumešan a pod.), ktorý si zasa mohol úradne vymáhať svoj zhabaný majetok od pravého, teraz vlastne už svojho, dlžníka. Často išlo o komplikované záležitosti a dlho sa vlečúce spory.

V dosiaľ spominanom významovom okruhu je slovo *arest* v 17.—18. storočí synonymné so slovami *stávka, obstávka*, čiastočne aj so slovami *hamovanie a zajatie*. Slovo *stávka* sa používa na strednom Slovensku v 17.—18. storočí aj vo význame „zahájené miesto, na ktorom neslobodno pásť dobytok“.

---

torich Dáncaňa skoristuvali 6 d'jel a 50 väzňov. (Slovenskej národnéj novini 1848)

⁴ BUFFA, F.: Nárečie Dlhéj Lúky v Bardejovskom okrese. 1. vyd. Bratislava, Vydavatelstvo SAV 1953, s. 153.

⁵ Porov. aj KLUGE, F. — MITZKA, W.: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 20. Aufl. Berlin, Walter de Gruyter 1967, s. 31: im 16./17. Jh. ist *Arrestant* der Beamte, der die Verhaftung vornimmt.

⁶ V texte z Prešova je zo 17. stor. doložené i sloveso *aretirovať* (= *arrestovať, uväzniť, nem. verhaften*), ktoré pochádza z nem. *arretieren*. Tento doklad spresňuje takéto údaje nemeckého etymologického slovníka: *Arretieren, verhaften* ist aus frz. *arréter* 1714 übernommen, nachdem seit 1432 *arrestieren* [aus mlat. *arrestare*] gegolten hatte (KLUGE, F. — MITZKA, W., cit. dielo, s. 31].

Arestovaný teda mohol byť nielen tovar, ale aj človek. *Arestom*; *arestovaním* zadržaný človek sa dostáva vlastne do *väzenia* (= väzba; pozri tu vyššie) — napr. v šarhovni. A tak sa dostávajú slová *väzenie* (= väzba, uväznenie) a *arest* do blízkeho synonymného vzťahu. Možno tu uviesť takýto doklad z textu z roku 1727: *krem to zeznawa, že sa panu vrádnikowy yeden prosel aby gich do richtarskeho domu dal do aress-tu* (napísané v obci Turie, okr. Žilina). Teda miestom *areštu*, t. j. väznenia, zadržania, tu bol richtársky dom. Možno tiež uviesť, že popri spomínanom spojení *väzením trestať* je z 18. storočia doložené aj spojenie *areštom trestať*. A tak ako sme to videli pri slove *väzenie*, aj tu pri slove *arest* (vyskytujú sa aj podoby *arešt*, *erešt*) je už len krôčik k významu „miesto, kde zatvárajú väzňov“, „väznica“. Prechod k tomuto významu je plynulý a urýchliho ho i celkom pomohlo dovršiť aj zanikanie starej právnej praxe stávok, obstávok, hamovaní, arestov. A tak význam „väznica“ sa stal pri slove *árešt* jediným a výlučným. A. Bernolák však ešte uvádzá pri slove *Arest* aj význam „*retentio*“ (zadržanie, zastavenie), *Arrest auf Waaren* a pri slovese *árestovať* aj významy „*zlat-pať*“ (*comprehendere*), „*zabrániť, prekazit*“ (*intercipere*), *arretiren, gefangen nehmen*; „*zabrániť v používaní niečoho*“ (*interdicere alicui usum rei*), *árestovať Towar, Arrest auf Waaren legen*. Dnešný Slovník slovenského jazyka označuje slovo *árešt* skratkou *hovor*. (hovorový výraz) a miesto výkladu uvádzá len synonymá *väzenie*, *žalár*. Slovo *árešt* (*harešt, herešt*) vo význame „väznica“ je dnes najfrekventovanejším slovom vo všetkých slovenských nárečiach. Aj v staršom období dnešného štúrovského spisovného jazyka sa slovo *árešt* často vyskytuje ako neutrálne slovo vo význame „väznica“. Ba v *Domovej pokladnici* z roku 1847 sa slovom *hárešt* v zátvorke bližšie objasňuje aj slovo *väzenie*.

Aj slovo *žalár* (= väznica) je doložené nepretržite od roku 1600 až podnes. Preniká aj do nárečí a vyskytuje sa aj v niektorých ľudových rozprávkach. Jeho pôvod sa niekedy vykladá z lat. *solarium*, z čoho vzniklo nem. *soláři* (= poschodie; väzenie bývalo kedysi vo veži) a z toho čes. *žalář* a slov. *žalár*.⁷

Odjedinele sa v polovici 16. storočia vyskytuje aj slovo *taras* (doložené z Oravy), ktoré je vo význame „väzenie“ známe v staršej poľštine.⁸

7 Podľa autorov HOLUB, J. — LYER, S.: Stručný etymologický slovník jazyka českého. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1967, s. 521.

8 Pozri RECZEK, S.: Podręczny słownik dawnej polszczyzny. 1. wyd. Wrocław — Warszawa — Kraków, Ossolineum 1968, s. 502 i LINDE, B.: Słownik języka polskiego. 5. 1. wyd. Lwów, Ossolineum 1859, 3. wyd. fotooffsetowe Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy 1951, s. 649. J. Palkovič pozná význam „temnice, wězenj“ pri slove *taras* len z ruštiny (Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch. 2. 1. vyd. Bratislava 1821, stĺpec 2397).

Možno tu spomenúť aj slovo *klietka* (doložené napr. z textu zo Slovenskej Lúpče z roku 1615), ktorým sa však neoznačovala väznica, ale naozajstná klietka, postavená vonku na verejnem mieste. Zatvárali tam previnilcov, ktorí boli tak vystavení na verejný pranier.

V písomnostiach zo 16.–18. storočia doložené spojenia do *klady vsadiť*, v *klade sedieť* a pod., do *trlice vsadiť* (sádzat, položiť, dať ...) známenajú vsadiť a uzamknúť do osobitne z dreva zhotovených zariadení, kde sa vkladali predovšetkým nohy (*klada*), ale aj ruky alebo hrdlo previnilcov. Takto trest v klade, a najmä v trlici, bol často spojený so šlahaním prútom, korbácom alebo s bitím (napr. „lopatkou“). Klady nemuseli byť len vo väznici. Bývali aj v richtárovom dome (je známe napr. spojenie *richtárska klada*), takže napr. aj dedinský richtár mohol v istých prípadoch posadiť (alebo zařešťovať) previnilca do klady. Tak v texte z roku 1643 z Dobrašovej (Dobrá v okr. Trenčín) sa píše, že Fila Batovského vsadili do klady v dome dobrašovského richtára, zviazali retiazkou a tak ho držali vo väzení (= väzbe). V tom istom teste sa ďalej hovorí, že Filo Batovský w *klade sedel za obe nohy zamknuti*. Dokladov by sa, pravda, dalo uvádzat mnoho. Vsadením do trlice trestali zásadne ženy. Za mnohé iné doklady možno uviesť túto veršočku zo šlabikára P. Doležala z roku 1751: *Tr-li-ca pro ženy sto-gi, kla-da y mu-že v-kogj*. Pôvod obidvoch slov je zreteľný. Pri obidvoch väzenských nástrojoch išlo o podobnosť s podnes dobre známymi vencami, ktoré sa označujú slovami *klada*, *trlica*.

Chotárne názvy súvisiace so slovami debra a špán

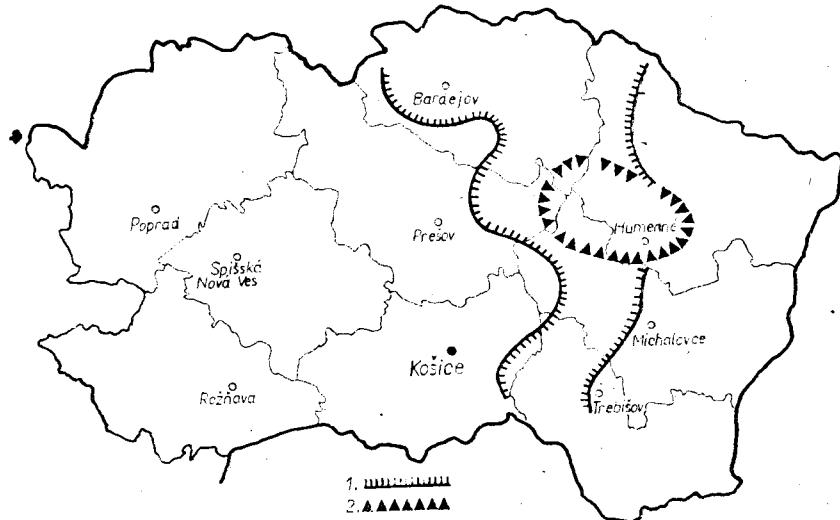
MILAN MAJTÁN

Debra, deber/diber, debrica, debrička

Slovo *debra* ako apelativum má celoslovanský charakter, a aj v zemepisných názvoch utvorených z tohto slovného základu sa vyskytuje takmer vo všetkých slovanských jazykoch.

V slovenčine sa slovo *debra* s významom „úžlabina, roklina, výmol“ vyskytuje dnes iba vo východoslovenských nárečiach, do spisovnej slovenčiny nepreniklo, aj keď ho môžeme nájsť napr. v diele Jonáša Záborškého. Ako nárečové slovo uvádzajú sa slovo *debra* už v Jungmannovom česko-nemeckom slovníku (u Sotáků *debra*), potom v Czamblovej monografii o východoslovenských nárečiach (*debra je vimol od díždžu*

abo od vodi), v Buffovej monografii o nárečí Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese (*debra* väčšia priekopa; prirovanie *hlucha* jak *debra*), spomína sa aj vo Hvozdzikovom a v Kálalovom slovníku. V. Vážný prináša doklady na výskyt slov *debra*, *deber*, *diber*, *debrica*, *debrička* z celého východného Slovenska. V stredoslovenských a v západoslovenských nárečiach sa slovo *debra* ako apelativum nevyskytuje.

Výskyt slova *debra* v chotárnych názvoch na Slovensku. 1. Častý výskyt podoby *debra*, 2. Podoby *deber*, *diber*.

V chotárnych názvoch sa slovo *debra*, jeho varianty a od neho odvozené slová nachádzajú hromadne iba na časti východného Slovenska, a to v obciach so slovenským i ukrajinským obyvateľstvom na území bývalej Šarišskej a Zemplínskej stolice, ohraničenom na západe Čerchovským pohorím, obcami Podhorany, Kapušany, Nemcovce, Trnkov a Šarišská Poruba, ležiacimi na východ od Prešova, a Slanským pohorím, východnú hranicu tvorí údolie Laborca. V severnej časti sú oveľa viac frekventované ako v južnej. Najrozšrenejšia je podoba *debra*, v ukr. *debrja* (doložená z viac ako 70 lokalít). Na súvislosti územia, ohraničenom zhruba obcami Čierne nad Topľou, Turany nad Ondavou, Pa-kostov, Baškovce, Lubiša, Vyšný Hrušov, Udashské, Ondavské Matiašovce, Ruský Kazimír, Merník a Hlinné, sa vyskytuje podoba *deber* (20 lokalít), celkom zriedkavá je podoba *diber*, doložená v chotárnych názvoch z obcí Čierne nad Topľou, Merník, Michalok a Hlinné, ležiacich na západnom okraji tohto súvislého územia. Na celej spomenutej oblas-

ti sa vyskytuje v názvoch deminutívna podoba *debrička* (20 lokalít), zriedkavejšia je podoba *debrica*, zachovaná v chotárnych názvoch z obcí Radoma, Frička, Hažlín, Lomné, Udavské a Vyšná Sítnica. Slová *debra*, *deber/diber*, *debrica* a *debrička* sa najčastejšie vyskytujú v zložených názvoch typu *Krivá debra*, *Orosova debra* a v predložkových názvoch typu *Za debrou*, *Medzi debrami*.

Na ostatnom slovenskom území možno stopy po slove *debra* nájsť iba veľmi zriedka v zemepisných názvoch utvorených z tohto slovného základu, napr. v názve osady *Deberník* (v obci Prietřž, okr. Senica) a od neho odvodenom názve potoka *Debernícky potok* (ľavý prítok Myjavy) a ďalej v chotárnych názvoch *Deberča* (doložené z obcí Čajkov a Gondovo v okr. Levice), *Deberd* (Sasinkovo, okr. Trnava) a *Debrek* (Babindol, okr. Nitra). Tento slovný základ sa predpokladá aj pri názve obce *Debrad'* (okr. Košice-vidiek), doloženom v podobách *Debragh*, *Debregh*, *Debregy* už v 13. storočí.

Podľa výskytu v zemepisných názvoch dalo by sa predpokladať, že toto slovo celoslovanského charakteru bolo v staršej slovenčine ovela viac rozšírené, ako je dnes, ale z apelatívnej slovnej zásoby stredoslovenských a západoslovenských nárečí ustúpilo a nahradili ho iné výrazy. Zachovalo sa vo východoslovenských nárečiach a v zemepisných názvoch ho nachádzame na východnom i na západnom Slovensku. Možno pripomenúť, že zo slovenčiny sa slovo *debra* dostalo aj do maďarskiny.

Názvy so slovným základom špán

Starobylé slovenské slovo *špán*, zodpovedajúce významom dnešnému *pán*, sa zachovalo iba vo vlastných menách, v proprietálnej zložke slovenskej slovnej zásoby. Chotárne názvy utvorené pomocou tohto slova sa vyskytujú prakticky po celom Slovensku (vyše 100 dokladov). Najbohatšie ich máme doložené zo stredného Slovenska a zo západného Slovenska z okresov Topoľčany a Trenčín.

Sú to názvy vlastnického charakteru. Vlastnícky príznak je najčastejšie vyjadrený vzťahovými adjektívami *španí*, *španský*, napr. v zložených viacslovných názvoch ako *Španí brod*, *Španí dol*, *Španí dvor*, *Španí kameň*, *Španí laz*, *Španí vrch*, *Špania dolina*, *Špania lúka/Španie lúky*, *Špania stráňa*, *Špania zem/Španie zeme*, *Španie pole*, *Španie tŕnie*, *Španie diely*, *Španie lázky*, *Španie hriadky*, *Španie nivy*, *Španská lúka* (Kameňany, okr. Rožňava); ďalej v univerbizovaných zložených názvoch (kompozitách) *Špandolina* (Bíňovce, okr. Trnava), *Špandubravka* (Vyšná Rybnica, okr. Michalovce), *Španiva* (Podolie, okr. Trenčín), *Španivie* (Horné Vestenice, okr. Prievidza), *Špankut* (Uloža, okr. Spišská Nová Ves), *Španpotok* (Chminianska Nová Ves, okr. Prešov), *Špa-*

nihnivy (= španie nivy: Hažín, okr. Michalovce), *Španihrady* (Turíčky, okr. Lučenec), *Španistráne* (Sklabiňa, okr. Martin) a v názvoch, ktoré vznikli elipsou určovaného člena, ako sú *Špania* (13 dokladov), *Španie* (26 dokladov), *Španské* (Zelené, okr. Lučenec a Vyšné Raslavice, okr. Bardejov).

Existujú aj ďalšie názvy súvisiace so slovom *špán*, a to *Špaň* (Dlhé nad Cirochou a Belá nad Cirochou, okr. Humenné), *Španica* (Breznička a Kalinovo, okr. Lučenec, Teplička nad Váhom, okr. Žilina).

Osobitne zaujímavý je názov *Panské španie* (Bašovce, okr. Trnava), poukazujúci na významovú nepriezračnosť, na odsémanitizovanie slov *špán*, *španí*, rovnako zaujímavá je ľudová etymológia, ktorá spája názvy tohto druhu s etnonymom *Spaniel*, resp. so západoslovenskými nárečovými názvami orgovánu *spanihél*, *spanielsky* bez a pod.

Osobitnú sériu názvov súvisiacich so slovom *špán* tvoria názvy utvorené z osobných mien odvodených z tohto slova, ako sú *Španéch járek*, *Špániková*, *Špánikovské*, *Španikovec*, *Špániké jarok*, *Špankov*, *Španková*, *Španiarka/Španárka*, *Španárov kruh* a pod.

So slovom *špán* súvisia aj osadné názvy *Špania Dolina* v okrese Banská Bystrica a *Španie Pole* v okrese Rimavská Sobota.

Ako vidieť, v chotárnych názvoch je starobylé slovanské slovo *špán*, resp. adjektívum *španí*, *španský*, pomerne bohatu doložené, a to aj zo západného Slovenska, hoci apelativum *špán* je v slovenských jazykových pamiatkach z predspisovného obdobia doložené len zo stredného a z východného Slovenska. Z apelativnej slovnej zásoby dávno vypadlo, v chotárnych názvoch sa uchovalo do dnešných čias.

Literatúra:

DORUĽA, J.: O niektorých starých slovenských slovách a právnych termínoch. Československý terminologický časopis, 5, 1966, s. 302—304. (Tam je aj ďalšia literatúra.)

STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka I. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958, s. 314—315.

VÁZNÝ, V.: Dva slovanské tvary. Sborník Matice slovenskej, 6, 1928, s. 126—127.

Využitie miestnych a chotárných názvov pre Historický slovník slovenského jazyka

VLADO UHLÁR

Nakoľko to bude možné, pripravovaný Historický slovník slovenského jazyka iste využije všetko dostupné bohatstvo slovnej zásoby slovenčiny, a to na základe poznania slovenského jazykového materiálu z blízkej i dávnejšej minulosti. Vzniká otázka, či sa na tento cieľ bude môcť využiť jazykový materiál z miestnych názvov, najmä bohatstvo chotárných názvov zo slovenských obcí. Je to materiál, ktorý nemožno obchádzať, nie je teda zanedbateľný, hoci čerpanie z neho náti vyrovnať sa s veľmi zložitou problematikou.

Významné dielo V. Šimla uera *Vodopis starého Slovenska* (Bratislava 1932) ukazuje, že jazykové bohatstvo starých latinských listín vzťahujúcich sa na slovenské územie nedá sa vždy využiť rovnakou miernou. Niektoré názvy sú zapísané dosť nezrozumiteľne, iné sú ľahko identifikovateľné (zanikli alebo sa zmenili) a ďalšie sa dajú iba namáhavo zrekonštruovať.

Isteže by nebolo správne, keby sa naša jazykoveda uspokojovala s dokladmi až zo 16.—18. storočia v takom prípade, keď jazykový materiál z miestnych názvov je už z 12.—14. storočia. Napr. slovo *mučeník* je známe v slovenčine z cyrilometodovského obdobia a miestny názov *Mučenik* (*Močenok*, dnes *Sládečkovce*) je doložený vo významnej listine o majetkoch zoborského kláštora z r. 1113.

Na všeobecné podstatné meno *pažit* „trávou porastený priestor, trávnik“ sotva nájdeme taký starý doklad, ako je miestne meno *Pažit* (obec v okrese Topoľčany), doložené v listine z r. 1352. A to je už mladšia obec (z pokročilejšieho štátia feudalizmu), kym viaceré iné sú nepochybne staršie. *Skalka* sa spomína v súvislosti so smrťou Benedikta (Maurova legenda o Svoradovi a Benediktovi je z druhej polovice 11. storočia), obec *Skala* r. 1208. Podobne staré sú aj obce *Ráztočky*, *Ráztočka*, *Priekopa*, *Prietrž*, *Stráže*, *Háj*, *Dvorec*, *Dvory*, *Jahodník*, *Modly*, *Lúčky*, *Sádok* a ī.

Nepochybne veľmi staré doklady na príavné mená poskytujú názvy obcí *Veličná* (pôv. *Velká Ves*), *Nižná* (pôv. *Nižná Ves*), *Okruhlé*, *Široké* (pôv. *Široká Ves*), *Bystré* (pôv. *Bystrá Ves*), *Východná* (pôv. *Východná lúka*), *Turie* (pôv. *Turie pole*), *Teplá* (podľa potoka *Teplá*), *Červený Kameň*, *Modrý Kameň*, *Veľké Pole* (*Velikópole*) ap.

V listine z r. 1352, ktorou sa uskutočnila reambulácia (= úprava) chotára Veľkých Uhrieč a Pažite v záujme synov Jakuba z Baračky (dnes Bardoňovo), aby upevnili svoje majetkové vlastníctvo, ku ktoré-

mu prišli po smrti Matúša Čáka Trenčianskeho (r. 1321), sú ďalšie názvy, ktoré si nemožno nepovšimnúť: potok *Mohelnica* (*Moholnicha*), vrch *Šipok* (*Sypkheg*), *Osečná* (*Hosechno*), *Razdel*, *Drienová* (*Dreno-va*), *Cerok*, lúka *Časlov* (*Chaslou*), potok *Konopnica* (*Konopenyche*), *Turi potok* (*Turkpataka*), prameň *Javorník* ap. V Návojovciach sa už r. 1260 spomína hora *Chvojnica*. Obdobných príkladov je veľký počet.

Pristavme sa teraz trochu pri slove *laz*, ktorému takú veľkú pozornosť venovala K. Habovštiaková v minuloročnom 3. čísle (KS 5, 1971, 75–78). Vypozerovala, že podľa Slovníka slovenského jazyka (II, 24) slovom *laz* sa označuje skupina domov roztrúsených po svahoch, kopanica ap., kým staršie slovníky a materiály (i pre historický slovník) jasne dokazujú, že pôvodný význam slova *laz* je „úžitková plocha získaná klčovaním hory“.

V tomto výklade vzniká istá fažkosť s chápaním významu slova *hora*. V slovenčine kopce a štity nazývame vrchmi, lyžovať sa chodí na vrchy, kým drevo sa rúbe v horách. Partizáni z dolín sa utiahli do vrchov a úkryt hľadali v horách. Lenže hory sú nielen po vrchoch, ale aj po rovinách, či už ich nazývame hájmi, lesmi, poriečnymi mokrými luhmi alebo nejakzo ináč.

Treba upozorniť na to, že lazy nevznikali iba vo vrchovitých krajoch a na úbočiach kopcov a vrchov, ale aj v najširších dolinách. I tu tvrdou prácou ľudia klčovali horu, luhy a získavalí plodnú zem. Doklady na to poskytujú miestne a chotárne názvy. Na katastrálnej mape obce Veľké Bielice z r. 1807 i 1849 sa zelenou farbou zakresluje široký priestor na ľavom brehu rieky Nitry ako pasienok pre statok, ale názov tamojších, teraz už úrodných rolí *Luhy*, ako aj poloha týchto honov ukazuje, že pôvodne sa tu rozkladal široký močaristý lužný les, nie nepodobný tomu, aký doteraz obrubuje dolnú Moravu alebo aj Dunaj na južnom Slovensku pod Bratislavou.

Tieto mapy sú však aj svedectvom húževnej práce našich rolníkov (bývalých poddaných za feudalizmu), ktorí sa postupne zahrýzali do lužného lesa a kus po kuse ho premieňali na pole. Na mape z r. 1807 i 1849 sa z dolného okraja tejto hory a či hája vykrajujú nevelké hony: *Záhradky*, pri nich *Fertále* a najďalej *Lazy*. V susedných Brodzanoch najúrodnnejšie role medzi hrádkou a riekou Nitrou sa nazývajú *Lazy*, *Suché lázky* a *Staré lazy*; tu chotárny názov (predpokladaný) *Luhy* zanikol v prospech *Lazov*, kým v Bieliciach opäť zanikol názov *Lazy* a udržal sa názov *Luhy*. V Pobedíme na šírom Považí (na sever od Piešťan) je hon *Na laze*, kde bola odkrytá veľkomoravská osada so železiarskou výrobou.

Podobné príklady som uviedol v článku *Laz — lazy — chutor* (SR 17, 1951–52, 298–301) v súvislosti s obranou názvu *lazy*, ktorým Z. Jesenská tlmočila ruské slovo *chutor* v románe M. Šolochova *Tichý Don*.

Tam som uviedol, že lazmi rozumejú vyklčovaním získaný priestor nie len v Liptove, ale napr. aj v Lesnom v Zemplíne.

K. Habovštiaková tiež upozornila, že sa popri slove *laz* niekedy ako synonymum používa výraz *kopanica*, ako o tom svedčí aj uvádzaný čítat z Protokolu mestečka Troch Sliačov (teraz Liptovské Sliače) z r. 1589. Iste by bolo možné uviesť viacero takých príkladov, ako slovo *laz* v 16. a 17. storočí v starom význame ustupuje pôvodne synonymnému výrazu *kopanica*. O stúpajúcej frekvencii výrazu *kopanica* v 16. storočí napokon svedčí aj kopaničiarska kolonizácia centrálnej časti Myjavskej pahorkatiny (samotná obec Myjava vznikla až r. 1586) v dôsledku prirodzeného rozrastu obyvateľstva východnejšie ležiacich krajov, ale aj úteku z oblastí ohrozovaných Turkami. Preto 17. storočie načim pokladat za dobu, keď výraz *laz* postupne v pôvodnom význame ustúpil výrazu *kopanice* a zúžil svoj význam tak, ako je to v súčasnej slovenčine: „skupina domov (zavše roztrúsených vo vyšších horských polohách) na vyklčovaných priestoroch zväčša medzi lesným porastom“. Jeho pôvodný význam žije v chotárných názvoch *Laz*, *Lazy*, *Lážky*, *Lážtek*/*Lážtok*, *Lazec*, *Lazisko*.

O tom, že tento význam slova *laz* je starý, svedčia napokon aj miestne názvy *Lazisko*, *Lazy pod Makytou* a mnou už uvedené *Lazy*, teraz malá osada s piatimi domami poníže Ivachnovej v Liptove, ktorá sa ako obec v susedstve bývalého mestečka Partizánskej (kedysi Nemeckej) Lupče spomína už r. 1263, prípadne r. 1270.

Ukazuje sa, že využitie miestnych a chotárných názvov pre Historický slovník slovenského jazyka je veľmi vážou i zodpovednou otázkou, ktorá sa bude musieť riešiť jednak zásadne v celom rozsahu a jednak osobitne v každom jednotlivom prípade. Ak chceme poznat skutočnú slovnú zásobu slovenčiny v jej historickom vývine, nebude možné vyhnúť sa tejto zložitej problematike.

Ks

ROZLIČNOSTI

Propán-bután

V súvislosti so znížením maloobchodných cien od 3. mája 1971 sa v dennej tlači uverejnili zoznamy príslušných druhov tovaru. Okrem iných druhov sa znížila aj maloobchodná cena varičov na propán-bután. V Pravde a vo Východoslovenských novinách z 30. 4. 1971 bol názov uvedeného tovaru zapísaný takto: *variče na propán-bután*. Naproti tomu denníky Práca, Smena a Lud z toho istého dňa v slove *propán* písali v prvej časti tohto výrazu krátku samohlásku *a*: *variče na propan-bután*. V denníku Lud sa 5. mája 1971 vyskytlo slovo *propán-bután* dva razy s krátkymi samohláskami (*variče na propan-bután*).

Podstatnými menami *propán*, *bután* sa v slovenskej chemickej terminológii pomenúvajú tzv. acyklické uhľovodíky. Ide o slová cudzieho (gréckeho) pôvodu, ktoré sa do spisovnej slovenčiny adaptovali tak, že k cudziesmu slovotvornému základu sa pridala prípona *-án*: *prop-án*, *but-án*. Takým istým postupom sú utvorené i názvy *met-án*, *et-án* atď. Názvy vyšších homológov tohto radu sú utvorené zo základu gréckej číslovky a prípony *-án*: *pent-án* (5), *hex-án* (6), *hept-án* (7), *okt-án* (8), *non-án* (9), *dek-án* (10), *eikoz-án* (20), *triakont-án* (30), *tetrakont-án* (40), *pentakont-án* (50), *hekt-án* (100) atď. (p. L. Krasnec — J. Heger, *Názvoslovie organických zlúčenín*, Bratislava 1965, 8). Príponou *-án* sú v spisovnej slovenčine z cudzieho základu utvorené aj zlúčeniny prvkov s vodíkom, napr. *germ-án*, *plumb-án*, *al-án*, *dibor-án*, *dekabor-án*, *disil-án*, *trisil-án*, *tetrasil-án* a pod.

V odborných chemických názvoch sa používa aj domáca prípona *-an*. Napríklad z pridaného mena *uhličitý* môžeme príponou *-an* utvoriť podstatné meno *uhličit-an* (*uhličitan* *vápenatý*). Prípona *-an* sa používa aj v tých chemických názvoch, ktorých slovotvorným základom je vlastne pridané meno vyjadrujúce valenciу (porov. *síra* — *sírový* — *síran*; *sírnat* — *sírnatan*; *síričit* — *síričitan* atď.).

V slove *propán* píšeme a vyslovujeme v spisovnej slovenčine dlhú samohlásku, lebo ide o názov organickej zlúčeniny. Slovo *propán* sa píše s kvantitou aj v spojení *propán-bután*.

J. Jacko

Z histórie slova požiarnik

Vo všeobecnosti sa traduje, že slovo *požiarnik* je v slovenčine rovnako ako v češtine nové, že iba v ostatných desaťročiach preniklo k nám

z ruštiny a nahradilo staršie slovo *hasič*, ktoré dostalo akýsi pejoratívny významový odtieň a vysúva sa na okraj slovnej zásoby. Jazykový materiál však ukazuje, že slovo *požiarnik* má v slovenčine bohatšiu história.

V Etymologickom slovníku jazyka českého od V. Machka (2. vyd., Praha 1968, 72) sa slovo *požiar* uvádza v pôvodnom význame „lesný požiar“ a *požiarnik* ako pomenovanie človeka, ktorý sa usídlil na pôde skultivovanej požiarom, žiareniom. Miestami sa na Slovensku ešte podnes odlišujú výrazy *oheň* (= v dedine) a *požiar* (= v lese).

Doklad na slovo *požiar* vo význame „požiar v lese“ môžeme uviesť aj zo staršej slovenčiny. V denníku výdavkov mesta Krupiny z roku 1706 sa píše: *Dali zme meskim mladenczom, kdi w Stauki* (názov lesa) *požiar hasili 14, dali z zme im (vína) žagtlou 15.*

V dokladoch z konca 17. storočia nachádzame slovo *požiarnik* v opačnom význame, ako má dnes, t. j. vo význame „podpaľač“. V účtovnom denníku z Krupiny sa v roku 1690 spomína: *Mladencom, ktorý požiarnikou lapali, čo hory palily, dalo se gim piwa.*

Ale v dokladoch z toho istého prameňa z roku 1734 sa uvádza, že mesto malo šiestich platených požiarnikov, hasičov. V účtovnom denníku sa píše, že z rozkazu urodzeného pána richtára, *kdy prisahu zlozily poziarnicj, dal sa gim aldomass wina sex(tarios) 6.* Krupinskí požiarnici dostávali od mesta aj deputát, každý dostał v spomenutom roku 1734 po štyri štvrtne pšenice. O plate v peniazoch sa v týchto účtovných dokladoch nepíše. Úlohou požiarnikov mohlo byť okrem hasenia požiarov aj chytanie počpaľačov.

Ďalšie doklady na slovo *požiar* máme až z minulého storočia. Význam slova sa rozšíril na zhubný oheň vôbec. Z Ribayovho rukopisného slovníka (*Idioticon slovacicum*) môžeme spomenúť heslo *požgar* (*Feuerstätte, Feuerwähr*), ďalšie doklady by bolo možné uviesť od Sládkoviča, Hodžu, z Orla tatránskeho, zo Sokola atď.

Slovo *požiarnik* (*tűzoltó, Feuerwehrmann, Bompier*) zo starších slovníkov zachytáva iba Slovinsk slovenskej, maďarskej a nemeckej reči od J. Loosa (Budapešť 1871). Nenachádza sa v Bernolákovom Slowári, v Jančovičovom Slovensko-maďarskom slovníku (Sarvaš 1848), v Diferenciálnom slovensko-ruskom slovníku od L. A. Mičátku (Martin 1900), v Zovrubnom slovensko-maďarskom slovníku od J. Hvozdíka (Praha-Prešov 1937) a ī.

Ako teda vidieť, slovo *požiarnik*, ktoré sa začalo v ostatných desaťročiach hojnejšie používať najmä vplyvom ruštiny, bolo známe už v staršej slovenčine. Štúdium starších jazykových pamiatok z predpisového obdobia a ďalších prameňov zo starších období vývinu spisovej slovenčiny a ľudovej reči prináša okrem iného aj zaujímavé zistenia o osude jednotlivých slov.

E. Krasnovská

SPRÁVY A POSUDKY

Záslužná edícia

Našej mládeži i širšej verejnosti, čo sa zúčastňuje na recitačných pretekoch a kultúrnych podujatiach v rámci Hviezdoslavovho Kubína, ostávajú spomienky na tieto pekné chvíle i vo forme biblioefilií, vydávaných pri tejto príležitosti.

Edíciu *Biblioefilie Hviezdoslavovho Kubína* založil a rediguje básnik Theo H. Florin. Doteraz vyšlo 30 zväzkov (a či skôr zväzočkov) príležitostných výberov poézie a prózy z pera zväčša oravských rodákov alebo milovníkov Oravy a niekoľko literárnovedných štúdií v biblioefilskom vydani.

Zväzočky týchto biblioefilií majú korene v editorovej vrúcnej láske k Orave i v jeho hrdosti „na pokolenie Antona Bernoláka, Martina Hamuljaka, Jána Herkela, Martina Hattalu, Janka Matušku, Hviezdoslava, Kukučína, Bohuňa, Zocha, Jégého, Grebáča, Borina, Urbana, Figuli, Jančovej, Medveckej“ (zv. 24, str. 6). Preto majú v týchto biblioefiliách prednostné miesto práve Oravci a medzi nimi Hviezdoslav ako „Ján Krstiteľ básnickej reči slovenskej“ (tak nazýva Hviezdoslava v doslove k výberu z jeho básni *Cierny rok* básnik Milan Rúfus). Z Hviezdoslavovej tvorby vyšli medzi týmito biblioefiliami v ostatnom čase výbery pod názvom *Sonety* (r. 1968 z príležitosti 120. výročia básnikovho narodenia; pôvodne boli uverejnené r. 1886), *Cierny rok* (r. 1969 z príležitosti XVI. Hviezdoslavovho Kubína) a báseň *Bratom Čechom* (vyšla ako 25. zväzok tejto edície r. 1970). Ako je známe, Hviezdoslav napísal túto báseň ako odpoveď na bratské slovo českého básnika Adolfa Heyduka z r. 1901. Jej dominantnou myšlienkou je volanie po vzájomnej láske („Hej, láska nech nás slúči, láska, láska.“), ktorým básnik odpovedá i na výčitku Čechov, že sa Slováci odštiepili od češtiny („Čo ste sa odtrhli, nač odštiepili? ... / Ó, uduste už navždy výčitku! Je krutá, mŕtna aj; len rôzni, mýli /nám znechucuje spolstvo úžitku“).

Básnický odkaz P. Országha-Hviezdoslava je podnes živý. Ukazuje to Habovštiakova štúdia *Hviezdoslav a slovenčina* (vyšla r. 1969), ako aj básnické vyznanie Andreja Plávku *Hviezdoslavovi* (vyšlo ako 28. zväzok Biblioefilií Hviezdoslavovho Kubína r. 1970), v ktorom sa Plávka priznáva: „Jednostaj k tebe vraciame sa /jak vtáci pre let v tíše lesa/ a ako smädní k prameňu/ prisáti k tvojmu ku menu.“

No nielen Hviezdoslava, ale aj iných významných majstrov umeleckého slova pochádzajúcich z Oravy vydával T. H. Florin v tejto edícii. Napríklad pri šestdesiatke Margity Figuliovej vyšli jej *Životopisné legendy* (r. 1969), pri podobnom jubileu Márie Jančovej sa odtlačili jej krehké lyrické verše z mladosti pod názvom *Blahoslavení*. Z príležitosti stého výročia narodenia Ladislava Nádašiho-Jégého bola publikovaná štúdia Ivana Kusého *Mladý Ladislav Nádaši* (1966). Ďalšieho jubilujúceho dolnonárodného rodáka zhodnotil Rudo Bratáň v štúdii *Janko Matuška, nevec hymny Nad Tatrou sa blýska* (1970).

Podobne ako sa Hviezdoslavov Kubín nevzťahuje iba na Hviezdoslava a na oravských majstrov krásneho slova, ani táto Florinova bibliofílska edícia nemá len úzky miestny charakter. T. H. Florin napísal o Hviezdoslavovi, že „v srdci nosil nielen svoju rodnú Oravu, svoje milé Slovensko, ale celé ľudstvo“ (*Sonetky*, str. 3). To isté možno povedať i o Florinovi; pri vydávaní týchto bibliofílií v srdci nosil nielen svoju rodnú Oravu, ale aj celé Slovensko, ba i celé ľudstvo. Dôkazom toho sú napríklad prekrásne výbery básní a hymnických piesní vydané r. 1967 a 1968 (pri príležitosti XIII. a XIV. Hviezdoslavovho Kubína) pod názvom *XIII. a Aká si mi krásna a výbery zo slovenskej, českej a ruskej poézie* (výbery *Opakovanie poézie*, 1965, *Opakovanie ohňa*, 1964, V. M a j a k o v s k i j, *Flauta chrbitic*, A. Blok, *Dvanásť*, 1967 a iné).

Slovenská verejnosť s vďakou sleduje túto záslužnú kultúrno-propagačnú prácu básnika T. H. Florina, ktorá by mala byť príťažlivým príkladom i pre mladú generáciu.

K. Habovštiaková

Nad jazykovou stránkou časopisu *Pionier*

Tento mesačník pre pioniersky aktív začal vychádzať v školskom roku 1970-71. Prináša články s rozličnou tematikou spoločensky výchovnej, informatívnej a aj prakticky užitočnej. Je určený žiakom základnej devätročnej školy a mohol by spoľahlivo poslužiť nielen ako mimočítankové časopisecké čítanie, ale prípadne aj ako nácvičný text pri školských alebo domáčich úlohách zo slovenského jazyka. No ako žiacky časopis v každom prípade aspoň nepriamo pôsobí na jazykovú výchovu žiakov. A preto by sme chceli posúdiť jeho jazykovú stránku. Z prvého ročníka sme si pozornejšie prezreli čísla 5 a 10 a môžeme povedať, že na väčšine príspevkov vidno starostlivosť redakcie o to, aby deti dostali do rúk text jazykovo bezchybný. Sú tu články bez jednej jazykovej chyby, ale nájdú sa i také, kde je pomerne veľa jazykových kazov, ktoré by čitateľ podľa tých ostatných, dobrých textov nečakal.

Napríklad zo slovnej zásoby sa sem dostali slová, o ktorých nespisovnosť sa v jazykovednych časopisoch písalo už neraz. Vo vete *Trofeje mojej zberateľskej vášne nemohli končiť vo vreckách* (10, s. 19) sa použilo predmetové sloveso *končiť dačo* (ukončovať, završovať, napr. *končiť nákupy*) namiesto bezpredmetového *končiť sa*. Táto veta je korektná so zvratným slovesom: *Trofeje... sa nemohli končiť ...*

Sú tu i viaceré zastarané slová (tak ich hodnotí SSJ, hoci v istých prípadoch by bolo primeranejšie hodnotenie na osi spisovnosť — nespisovnosť): *Vyriešenie jednotlivých úloh posielajte najneskoršie dva týždne po obdržaní časopisu* (5, s. 4). Sloveso *obdržať* sa v korektnom prejave nahradza výrazmi *dostať, prijať*. V uvedenej vete sa ten istý význam dá vyjadriť i tvarom slovesa *prevziať*: *Vyriešenie posielajte... po prevzatí časopisu...*, alebo si vypomôžeme podstatným menom: *... posielajte po príchode časopisu...*, alebo význam opíšeme tak, aby sme nemuseli použiť ani slovesné podstatné meno: *... posielajte najneskoršie dva týždne po tom, ako dostanete časopis.* — Knižné a zastarané je i slovo *zbytok*: *... háčkovať zo zbytkov vlny* (10, s. 6, 26). Dnes

dávame prednosť podstatnému menu *zvyšok*. — Ako zastarané sa charakterizuje i sloveso *vynaliezat* a podľa neho i odvodeniny *vynaliezavý*, *vynaliezavosť*. Preto vo vete ...treba popustit uzdu fantázii a vynaliezavosti (10, s. 22) by bol vhodnejší výraz *vynachádzavosť*, prípadne *dôtvip*.

Na druhej strane sa zase vyskytujú slová, ktoré vyzerajú ako novotvary: *nazbierkaný rukáv* (10, s. 23), *plachtu pozbierkame* (10, s. 22). Keby sme mali súhlasit s týmito tvarmi, tak k trpnému príčastiu *nazbierkaný* museli by sme predpokladat základové slovo *nazbierkať* a tvar *pozbierkame* by odkazoval na neurčitok *pozbierkať*. Obidva neurčitky by mali byť odvodeninami od základu *zbierkať* utvoreného od slovesa *zbierať*. Aby sme si uvedomili, že od slovesa *zbierať* sa takéto odvodeniny netvoria, poukážeme na významy slovies *zbierať* a *zberať* podľa Slovníka slovenského jazyka. Kým sloveso *zbierať* má význam „zhromažďovať, sústredovať dačo“, pri slovese *zberať* sú významy differencovanéjšie. Označuje činnosti: 1. vybrať (zo zeme plody, úrodu), 2. odstraňovať dačo z povrchu tekutiny (smotanu z mlieka), snímať, sklaňať (zo stola). Okrem toho sloveso *zberať* je rovnoznáme so slovesami *riasíť*, *naberáť* (robít záhyby na látke), a vtedy môže byť základom i pre tvar *zberkať*. Trpné príčastia majú podobu *zberany*, resp. *zberkaný*. Aj slovesá *pozbierať* a *pozberať* majú odlišné významy. Podobu so spoluhláskou -k- možno utvoriť iba od slovesa *pozberať*. Ak chceme vyjadriť význam „látku nariasiť, nabrať, nazberať“, potom si aj do vety *plachtu pozbierkame* musíme vybrať buď jedno z týchto slovies, bud sloveso *pozberkať*, teda *plachtu pozberkáme*.

V tom istom článku nachodíme aj trpné príčastie *pozastrihaný*, ktoré predpokladá sloveso „*pozastrihať*“: *Na bokoch čiapky sú upevnené uši vymodelované z drôtu a obliepené papierom, na koncoch pozastrihané* (10, s. 22). (Ide tu o napodobneninu veveričkíných ušiek.) Autor zrejme radí, aby sa papierové uši na koncoch zastríhli. Tu celkom vystačíme so slovesom *zastríhnúť*, čiže predpona *po-* je nadbytočná. Lenže keby sme ňou chceli vyjadriť viacnásobné zastríhnutie, museli by sme použiť sloveso *pozastrihávať*, resp. *pozastrihovať* a trpné príčastie by muselo mať podobu *pozastrihávaný*, resp. *pozastrihovaný*.

Namiesto spisovného výrazu sa kde-to vyskytne i nárečové slovo: ... deti to *voláko nebať* (5, s. 20). Spisovný tvar je *volajako*.

Nemožno súhlasiť ani s podobou osobného (krstného) mena *Vera* (na druhej strane obálky v každom čísle). Pri osobných menách, na rozdiel od priezvisiek, pridŕžame sa Pravidiel slovenského pravopisu. Tam sa uvádzajú tvary *Viera* a *Veronika*. Zoznam osobných mien je i v Slovníku slovenského jazyka VI.

V SSJ si možno overiť i správnosť väzieb pri slovesách. Za zastaranú sa pokladá väzba slovesa *dosiahnuť* s genitivom: *kaktusy dosahujúce veľkých rozmerov* (5, druhá str. obálky). Dnes dávame prednosť väzbe s akuzatívom: *kaktusy dosahujúce veľké rozmery*. — Pri slovese *potrebovať niečo na niečo* autor článku použil predložku *pre* v účelovom význame namiesto predložky *na*: *Pre zhodenie cisterny potrebujú vaše šikovné ruky všetko ...* (5, s. 28). Správne má byť: *Na zhodenie ...*

Z predložkových väzieb výraz *po stránke* sa dnes zatláča väzbou zo *stránky*. Teda namiesto *po technickej stránke* (10, s. 8) povieme *z technickej stránky*.

I o tom sa už písalo, že predložka *o* v prívlastku vyjadrujúcim veľkosť predmetu je v slovenčine menej bežná: ... *koliesko o priemere 28–30 mm ...* (10,

s. 31). Na inom mieste v tom istom čísle časopisu sú náležité väzby: ... *dve rúrky s priemerom 50 mm; rúrky s dĺžkou 90 cm a s priemerom 60 mm* ... (10, s. 29).

V publicistickom štýle nie je zriedkavé, že sa slová istého slovného druhu vyskytujú v dvojiciach. V piatom čísle Pioniera sme našli dvojice prísloviek: *potajme a nesmele pišete prvé básne* ... (5, s. 14); *obidvaja slávnostne a strnule stáli* ... (5, s. 16). Príslovka *potajme* má správnu podobu. Aj v zakončeniach vlastnostných prísloviek máva po spoluhláske *-n-* prevahu prípona *-e:* *slávnostne*. Ale v príslovkách odvodnených od prídavných mien na *-lý* (*nesmelý*) býva koncové *-e* zriedkavejšie. Tu prevažuje prípona *-o:* *nesmelo*. Pri mnohých príslovkách je však kolísanie. K nim patria i príslovky so spoluhláskou *-l-* pred koncovou samohláskou. Dakedy sa aj v spisovnej reči používajú obidva tvary: *strnule/strnulo*, a tak v druhej dvojici nemožno proti koncovému *-e* v príslovke *strnule* nič namietat. No i tak je zaujímavé, že v obidvoch dvojiciach majú všetky štyri príslovky zakončenie *-e*. Zrejme tu vplýva na koncovku druhej príslovky podoba prvej príslovky. V tejto súvislosti pokladáme za potrebné upozorniť aj na príslovku *meravo*, ktorá sa zanedbáva na úkor podôb *strnule/strnulo*.

O privlastňovacom zámene *svoj* sa žiaci už v základnej škole učia, že sa ním privlastňuje hocikturej gramatickej osobe, ak je táto osoba podmetom vety. Použitie zámene *svoj* neobstojí v tomto teste: *Mnohí pionieri majú záiste v zásobe samorasty, ktoré si nazbierali cez leto pri jesenných výletech so súdruhom horárom. Samorast v svojej pôvodnej podobe stačí očistiť, vyšmirgľovať* ... (5, s. 11). Vo vete so zvratným privlastňovacím zámenom *svoj* podstatné meno *samorast* nie je podmetom vety, ale predmetom, na ktorom daktón koná istú činnosť. Sem patrí zámeno *jeho*: *Samorast v jeho pôvodnej podobe stačí očistiť* ...

V časopise Pionier mala by sa väčšia pozornosť venovať i spojkám. Spojku *ked'* nemožno nahradzovať príslvkou *kedy*: *Deň, kedy boli porazené vojská* ... (5, s. 15); ... *za šest dní, kedy mestá plnili sútažnú úlohu* ... (5, s. 21). V obidvoch prípadoch tu má byť spojka *ked'*, ... *deň, ked' boli porazené vojská*; *za šest dní, ked' mestá* ...

Nedôslednosti sú i pri písaní čiarok. V mnohých rovnakých prípadoch sa čiarka raz umiestni správne, raz chybne. Interpunktčné chyby sú v článkoch dosť časté, takže ich nemožno pokladať iba za tlačiarsku chybu. — V jednoduchej vete sa nesprávne dáva čiarka pred porovnávaciu spojku *ako*, napr.: ... *mladí historici vedeli o svojej obci viacej, (!) ako hociktori dospelí* ... (5, s. 6). Podobne nemá byť čiarka medzi podstatným menom a jeho tesným prílastkom, aj keď je tento prílastok vyjadrený slovesom v neurčitku: *Práve v nej sa jedného dňa zrodil nápad, (!) vydať pri príležitosti oslobodenia mesta známku* ... (5, s. 16). Takisto zbytočne sa čiarkou oddeluje súčasť rozvýť, ale tesný prílastok: *Nie je to deň, (!) vyznačený červenou farbou v kalendári, a predsa je to jeden z najkrajších sviatkov roka* ... (5, s. 8). Čiarka za slovom *deň* tu nesmie byť preto, lebo vynechaním prílastku by sa celkom porušil zmysel vety. — A naopak, dakedy nie je čiarka tam, kde patrí. Najčastejšie chýba medzi rovnocennými vetrnými členmi, napr. vo viačnásobnom prílastku: ... *odborný návod dopĺňa pútavá (!) nevšedná úprava* ... (5, s. 25). Ani prístavok nebýva vždy interpunkčne správne vyznačený: ... *Kremlička, technik*

z Tekly (!) netušil... (5, s. 16). — Inokedy sa nesprávne napíše čiarka za posledným členom viacnásobného výrazu, napr. vo vete: *Súťaže pre pionierov, volejbalistov a volejbalistky, (!) sú vypísané... (10, s. 29).* Touto čiarkou sa nesprávne oddeluje podmetová časť vety od prísluškovej časti.

Veľmi často interpunkčnou chybou je to, že sa v súvetí neoznačí čiarkou koniec vedľajšej vety. Táto chyba sa zvyčajne vyskytne vtedy, ak za vedľajšou vetou nasleduje ďalšia veta uvedená spojkou a, napr. *Má určiť, kadiaľ utekali, kde sa odpojili (!) a objavíť ich skrýšu (5, s. 26).* V tomto súvetí sú medzi dve hlavné vety spojené priradovacím vzťahom vložené dve vedľajšie vety, ktoré bližšie určujú význam prvej vety. Koniec druhej vedľajšej vety tiež musí byť interpunkčne označený. Rovnaká chyba je i v tejto zloženej vete: *Povinnostou spojky je poznat obsah hlásenia, ktoré nesie (!) a vediet presne... (10, s. 14).*

A zase nadbytočné sú čiarky v adrese na konci jednotlivých riadkov. V čísle 5, str. 1 je výzva, aby žiaci posielali pohľadnice na túto adresu:

Sluníčko

anebo

Mateřidouška,

Senovážna ulica číslo 2,

Praha

Okrem interpunkcie treba k tejto adrese pripomenúť i to, že nie je zvykom vypisovať slová *ulica* a *číslo*. Poznamenávame, že v českom texte má mať prídavné meno na konci dlhé -á.

Na záver by sme chceli dodat, že v tomto posudku sme nemohli vyrátať všetky javy, na ktoré by bolo užitočné upozorniť v záujme účinnejšieho jazykovových poslania časopisu Pionier. No dúfame, že i týchto niekoľko poznámok povzbudí k ešte starostlivejšej úprave inak cenných a zaujímavých príspevkov.

V. Betáková

SPYTOVALI STE SA

Odcلونit pamätnú tabuľu? — František Šimko, Zvolen: „V Technických novinách som nedávno čítal, že odcلونili pomník neznámeho vojaka. Spytujem sa, čo tu značí slovo *odclonit* a či je správne. Mne sa vidí, že je to nové slovo, ešte som sa s ním nestretol.“

Sloveso *odclonit* znamená „odstrániť nejaké zaclonenie, odkryť, odhaliť“ (pozri Slovník slovenského jazyka II, s. 477). Podoba *odclonit* (dodajme, že aj jej vidový pár *odclóniť* a zvratne podoby *odclonit sa*, *odclóniť sa*) nie je nové slovo, ako sa domnieva náš pisatel. Ako nové sa pocituje zrejme preto, lebo v súvislosti s odovzdávaním pamätníkov a pamätných tabúl verejnosti sa

častejšie používa sloveso *odkryť*, najčastejšie však sloveso *odhalíť*, pri ktorom SSJ II (s. 482) v rámci významu „zbavit závoja, prikrývky, obnažiť“ zaznačuje aj spojenia *odhalíť sochu*, *odhalíť pamätník*, *odhalíť pamätník*.

Hoci je sloveso *odelčoníť* spisovné (správne), v kontexte, v ktorom ho použili Technické noviny, treba uprednostniť sloveso *odhalíť*, príp. *odkryť*. V takých prípadoch, keď si môžeme vybrať z viacerých rovnoznačných spisovných výrazov, treba postupovať podľa kritéria ustálenosti jazykového prostriedku. Na vyjadrenie významu „slávostným spôsobom odovzdať verejnosti“ ustálilo sa v spojení s podstatnými menami *pamätník*, *pamätník*, *tabuľa*, *socha* atď. sloveso *odhalíť*. Nenahrádzajme ho slovesom *odelčoníť*, ktoré sa v týchto súvislostiach pocituje ako rušivý prvek.

I. Masár

Pätká, nie botka. — S. Sloboda, Slovenská poľnohospodárska akadémia, Nové Košariská: „Roľnícke noviny zo dňa 8. mája 1971 viackrát uvádzajú výraz *výsevné botky*. Hoci Slovník slovenského jazyka III, s. 47 uvádza termín *výsevná pätká sejačky*, podľa mienky niektorých technikov tu lepšie vyhovuje termín *botka*. Názov *pätká* má okrem toho v 2. páde mn. čísla rovnaký tvar ako slovo *pätká*. Aká je Vaša mienka o tomto probléme?“

Nadodená otázka je vyriešená aj z názvoslovného aj z čisto jazykového hľadiska. Slovo *pätká*, t. j. „menší výstupok, spodná časť niečoho slúžiaca obyčajne na zachytenie, podopretie, päťica“, sa terminologizovalo, čo veľmi pekne ilustrujú aj príklady zo Slovníka slovenského jazyka III, s. 47. Ide o spojenia *pätká pažby*, *pätká stopky*, *pätká stípla* i o trojslovný termín *výsevná pätká sejačky*. Tvarová homonymia 2. pádu množného čísla podstatných mien *pätká* a *pätká* nie je dostačujúcou príčinou, pre ktorú by sa slovo *pätká* nemohlo používať ako odborný termín, pretože v kontexte sa vcelku spontánne vylúči zámena pätky za pätku.

V liste sa v prospech termínu *botka* nespomína nijaky argument zo strany technikov. Podľa našej mienky pri dvojici *pätká* — *botka* nejde o to, že by termín *botka* lepšie vyhovoval z vecnej stránky, ale najskôr o to, že istá časť používateľov spisovného jazyka sa s ním oboznámila prostredníctvom českej odbornej literatúry a z pohodlnosti sa ho nerada vzdáva.

Slovo *bota* (od neho je zrejme aj zdrobnenie *botka*) má iba krajovú platnosť, nie je celonárodným slovom, preto ho neradime používať ani v platnosti odborného názvu. O tom, prečo sa toto slovo nestalo, resp. nemohlo stať odvodzovacím základom pre tvorenie ďalších slov, sme už v našom časopise písali, nebudeme teda tieto zistenia znova opakovať. (Tu len odkazujeme na poznámku V. Betákovéj, Kultúra slova 5, 1971, 219–220 a I. Masára, Slovenská reč 30, 1965, 61–62.)

I. Masár

Ks

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 6, 1972, číslo 2. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytláčili Západoslovenské tlačiarne, n. p., prevádzka 46, Partizánske. Povolené výmerom SÚKK, č. 1015/IV-68.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1972.

Cena Kčs 3,—.